

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOM. KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

KILENCZEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST, 1888.

3 13 6 02

TARTALOM.

- I. szám. Az európai monarchiák rendszeres törvényeiről, tekintettel ezeknek alkotmány-történelmi előzményeire. Schvarcz Gyula l. tagtól.
- II. » Az athenei állam és társadalom jelentősége az emberi haladásra nézve Kleisthenestől Ephialtesig. Schvarcz Gyula l. tagtól.
- III. » A középoktatás hazánkban (1867—1886). Láng Lajos l. tagtól.
- IV. » Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történelmében. Székfoglaló értekezés. Schvarcz Gyula r. tagtól.
- V. » Dante, mint politikai író. Domanovszky Endre l. tagtól.
- VI. » Fegyházi tanulmányok. A rab munka. Tóth Lőrincz r. tagtól.
- VII. » A jog- és állam-bölcsészet feladatai. Székfoglaló értekezés. Pulszky Ágost l. tagtól.
- VIII. » Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában. Székfoglaló értekezés. Concha Győző l. tagtól.
- IX. » Magyarország népmozgalma 1880—1885. Láng Lajos l. tagtól.
- X. » Tudomány és társadalom. Schvarcz Gyula r. tagtól.
-

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

IX. KÖTET. X. SZÁM.

TUDOMÁNY
ÉS
TÁRSADALOM.

SCHVARCZ GYULA

RENDES TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1888. ápril 9-ki ülésén.)

— Ára 50 kr. —

BUDAPEST, 1888.

TUDOMÁNY
ÉS
TÁRSADALOM.

SCHVARCZ GYULA

RENDES TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1888. ápril 9-ki ülésén.)

BUDAPEST, 1888.
KIADJA A MAGY. TUD. AKADÉMIA.

Gyakran gondolkoztam én azon kérdés fölött, hogy vajjon csakugyan annyira háttérbe szorúl-e az elméleti tudományok művelőinek társadalmi jelentősége már az európai cultur-államokban, mint ahogy ezt nem is annyira az ú. n. kenyértudományok gyakorlati szakemberei, mint inkább a szellemeskedő irodalmi világfiak és a csak félig tanúlt, bár talán elfogulatlan, körültekintgetők, — hogy ne mondjam, komoly észlelők — állítják?

A látszat nem egy nyugateurópai államban, sőt minálunk jórészt maga a tényleges állapot is, ezen föltevést tolja előtérbe.

Valóban érdemes ezen kérdéssel kissé tüzetesebben foglalkozni: mert ha azon tünetek, a melyek fölött némely culturpolitikusok, sőt még a culturtörténelemnek némely munkásai is időről időre fölajdúlnak, csakugyan oly általánosak és oly mélyen gyökerező társadalmi okok okozatai, mint ezt sokan hiszik: hát akkor az emberi szellem fejlődése, daczára azon fénytelt haladásnak, melyet ez a XIX. század egész folyamán át a tudományok terén mutat, csakugyan oly irányra vallana, a mely végelemzésben egyértelmű lenne csakis az anyagi sikernek ép oly önző, mint egyoldalú és kiméletlen bálványozásával.

Vizsgáljuk hát kissé közelebbről azon tüneteket, a melyek tüzetesebb tanúságtétellel szolgálhatnak magának a tudomány emberének ugyancsak az elméleti tudományok művelőinek ez időszerinti társadalmi érvényesülése mikéntje felől Európában.

Európát említem csupán: mert ha nagyban el is üt ma már a közművelődés azon képe, a melyet a szemlélőnek az északamerikai »Egyesült államok« társadalma jelenleg mutat,

azon képtől, melyet több, mint ötven évvel ezelőtt Aléxis de Tocqueville festett ezen tengerentúli szövetséges köztársaság társadalmának közművelődési állapotairól, — ha tagadhatlan is azon fölfedezések nagyszerű jelentősége, a melyek által sikerteljes versenyre bírnak ma már kelni egyes amerikai bűvárok a mi földrészünk legkiválóbb bűváraival, a természettudományok, az erőműtan és a géptan egynémely ágában: a vezetés a tudományos haladás terén mégis úgyszólván az egész vonalon, sőt úgyszólván minden ponton az európai szellemvilág kitünőségeinek kezében van és fog is maradni talán még századokig.

Ha már most, csakis Európára szorítkozva, a fönnérített tünetek jelentőségét közelebbről megérteni akarjuk, tisztán, világosan kell mindenekelőtt ismernünk azon kortani határvonalakat, a melyeken belül tulajdonkép a jelenkor társadalmá mint ilyen mozog; meg kell állapítanunk nemcsak azt, hogy kiket értünk e vonatkozásban az elméleti tudományok munkásai alatt, de szemébe kell néznünk azon kérdésnek is, hogy mely időponttól kezdve számítják hát a jelenkor társadalmát azok, a kik azt mondják, hogy alig becsülik valamire az elméleti tudományok művelőit — már t. i. csakis mint ilyeneket, valamire a jelenkori társadalomban?

Könnyű tisztába jönni az előbbi kérdéssel, a főnforgó vonatkozásban. A kik bármely ágát a tudománynak nem azért művelik, vagy legalább nem első sorban — hogy az illető tudományt a gyakorlati életben egy vagy más irányban értékesítsék, hanem csakis azért, vagy legalább első sorban azért, hogy az illető tudományt egy vagy más részletében előbbre vigyék, annak látkörét kitágítsák: hát ezeket érthetjük csakis az elméleti tudományok művelői alatt e kérdésben.

Más szavakkal a kérdés a körül forog, hogy vajjon igaz-e az, hogy a létért való küzdelemnek azon versenyében, melyet a modern társadalom felsőbb rétegeiben a tudományosan képzett tehetségek vínak egymással, de még inkább a társadalom egyéb tényezőinek befolyásával, — azok, a kik úgy a világegyetem csodáit, mint az ember természetét, nyelvet és műveit csak azért bűvárolják, mert az igazság kutatása rájuk nézve öncél, sem az államéletben, sem a társadalmi

életben nem bírnak ma már sem oly munkakörre, sem oly befolyásra szert tenni, mint annakelőtte, szemben a gyakorlati életnek különböző munkaköröket vezénylő társas tényezőivel? Igaz-e az, hogy a tudomány kitünőségeinek, mint ilyeneknek, nem jut ma már osztályrészül sem az államhatalom szervezésében, sem a társadalmi élet felsőbb köreiben annyira jelentékeny szerep, miként annakelőtte jutott?

Ez a kérdés: nem lehet mondani, hogy ne lenne az nyílt és világos, de nehezebb megállapítani azon időpontot, a melytől fogva a társadalmi elismerés hanyatlását ennek fölpanaszlói tulajdonkép számítják. Vannak, a kik azt mondják, hogy a tudományok tisztán elméleti célokra törekvő bűvárai azóta szorúlnak háttérbe az európai társadalomban, a mióta a gőz és a villany fölhasználása folytán lényeges átalakulásokon mentek keresztül a népeknek nem csak közlekedési eszközei, de jórészt közgazdasági viszonyai is; mások a mozgó tőke óriási fölszaporodásától számítják az említett hanyatlás epocháját, sőt vannak, nem csekély számmal olyanok is, a kik egyenesen a rendi alkotmányosság bukását és a népképviselési rendszernek európaszertei fölülkerekedését teszik felelőssé azért, a mit kimutatni ugyan legkevésebbé sem tudnak, de úgy a komolyabb irodalomban, mint az időszaki sajtó terén folyton híresztelgetnek, hogy t. i. a miként mondják — »ma már nem becsülik annyira a tudományoknak tisztán elméleti célokra törekvő munkásait, mint azelőtt, hanem csakis azon tudományos tényezőket becsülik ma már európaszerte, a kiknek működése közvetlenül valamely kézzelfogható nagy anyagi sikerhez vezet.«

Így beszélnek körülbelül mindazon bölcészek, kulturtörténészek és publicisták, a kik nem látnak egyebet századunk végső évtizedeinek nagy mérvű szellemi munkájában, mint az egyén — tegyük hozzá az ő nyelvökön, — a pulverizált, vagy atomizált társadalmi alany küzdelmét, többé-kevésbbé kiméletlenül önző küzdelmét a lehető legvastagabb materialismus szolgálatában. Így beszélnek ők, kezdve Thomas Carlyle-től, le egész azon szellemeskedő irodalmi fölszólalókig, a kik majd a középkori hatalom-maradványok egyre gyengülő befolyása, majd a romanticismus irodalmi vereségei fölött,

majd végre a fölött búslakodnak, hogy a modern közoktatás-ügyi rendszerek jelentékeny mérvekben nyújtván tért úgy a természettudományoknak, mint a modern nyelveknek s irodalmaknak, érzékeny csorbát kell szükségkép szenvedniök mindazon eszményeknek is, a melyeket az ódon classicismusnak egykor kizárólagos uralma árasztott volt rá még ifjú korukban az ő egyoldalúlag fejlődött értelmi szervezetökre.

Ime, ez tehát nem egyes tekintélyek, nem egyes felekezetek, iskolák tulajdona csupán, ez a fölfogás — napjainkban: jóval több az, ez egy valódi áramlat, mely magával az értelmi haladással párhuzamosan együtt gyarapodik az európai culturek szellemi életében.

De hát mi alapja van ezen fölfogásnak manap tényleg magukban a társadalmi viszonyokban?

Széles látkörű, mélyen gondolkodó elmék törnek magukat és önzetlen erőfeszítéssel, szünet nélkül munkálkodnak azon okok kipuhatolgatásán, a melyek a tudomány tisztán elméleti czélokra törekvő művelőinek társadalmi érvényesülhetésére csökkentőleg hathatnak vala — ámde nem indokolt eljárás-e fölvetni először is magát azt a kérdést, hogy vajjon az a hanyatlás, a mely fölött annyira búslakodnak, s a melynek okai fölött annyit tünődnek, csakugyan meg is történt-e a valóságban?

II. Károlyról beszélük, hogy egyik szeszélyes pillanatában azt a kérdést intézte volna a londoni »Royal Society« nagyhírű tudósaihoz, hogy vajjon mi lehet annak az oka, hogy sokkal nagyobb súlya van ugyanazon halnak, mihelyt leöli a szakács a konyhakéssel, mint a mekkora volt a súlya ugyanazon halnak még pár percczel előbb, eleven korában? — És azok, a kik e történetkét, egy vagy más alakban följegyezték, hozzá teszik, hogy a »Royal Society« tagjai sokáig törték, nagyon sokáig törték a fejöket azon rejtelmes okok mibenléte fölött, a melyek folytán a leölt hal többet nyomhat a mérlegen az elevennél, de egyáltalán nem bírtak egymással ezen okok fölött közös megállapodásra jutni; az egyik nagy tekintélyű fellow azt mondotta, hogy ez az oka, a másik nagy tekintélyű fellow meg azt mondotta, hogy az az oka; ismét más okot hozott föl a harmadik; megint mást a negyedik — a hányan

voltak, mindannyian más és más okát vélték annak adhatni, hogy hát mért nehezebb a lelőtt hal az eleven halnál, míg végre Károly király odaizent hozzájuk, és hogy véget vessen a sok lélekgyötrő fejtörésnek, azt kérdezte tőlök — de hát megmérték-e, hogy csakugyan nehezebb-e?

Valóban, mi is azt kérdezhetjük, mielőtt ezen állítólagos hanyatlás vagy visszaesés okait fürkészgetnők és ezekre egész elméleteket építenénk — azt kérdezhetjük, hogy hát nem alapszik-e ezen egész hanyatlás merő föltevésen, merő képzelődésen?

Én azt hiszem, hogy ezen egész hiedelem csak is azon nagyon prózai dicsének egyik korszerű alakzata, a melyet a régi jó idők nemesebb erkölceiről zengedeznek a »laudatores temporis acti.«

Hát ugyanis minő értelme lehetne úgy azok állításának, a kik a gőz meg a villany csodáinak felhasználásától, vagy a mozgó tőke rendkívüli fölszaporodásától kívánják számíttatni a tudományok tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárainak társadalmi hanyatlását — föltéve, hogy nem ringatják magukat saját gyártmányú, tetszetősen csillogó csalódásokban az 1789. előtti szárazföldi állapotokra nézve, — ugyan, mondom, mi egyéb értelme is lehetne az ő állításuknak, mint az, hogy ma határozottan gonoszabb időket élnek ugyan a tudományoknak tisztán elméleti czélokra törekvő barátai, mint azelőtt, ámde ezen »azelőtt« korántsem fedezhet egész évszázadokat, hanem legfőlebb azon néhány esztendőt fedezhetné, *a melyeket békében adatott átélnie a szárazföld culturnépeinek 1789-től egészen körülbelül 1840-ig*, a midőn már mind a gőzerő, mind a villanyerő közlekedési eszközeink szerkezetében ugyancsak már mozgásban volt, és a mozgó tőke fölszaporodása is ugyancsak érezte a maga erkölcsi visszahatását a Lajos Fülöp polgár-királyságának egész Európára nézve irányadó társadalmában?

Minthogy pedig 1791-től 1815-ig óriási harczok tartották folytonos rázkódtatásban Európát, — azt kell hinnünk, hogy a fönn érintett nézetek hívei vagy nem fontolták meg a saját szavaik súlyát, midőn ekként nyilatkoztak, vagy pedig tudva sem czélozhattak hosszabb időközre, mint az

1815-től 1840-ig vagy legfőlebb 1850-ig lefolyt évekre, eltekintve természetesen az 1789-dik és 1790-diki nagyszerű átalakulásnak még merőben üde társadalmi kezdeményezéseitől, a melyeknek azonban aligha fogták valami sok hasznát venni a gyakorlati életben a tudományoknak tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárai már azon a napon, a midőn Franciaország határán a Braunschweigi herczeg esetlen lövegei bömbölni kezdettek.

Tehát összesen 25 vagy legfőlebb 35 esztendő képezte volna e szerint azon kort, a melyben a tudományoknak tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárait határozottan jobban tudták volna megbecsülni, mint ahogy ezt ma cselekszi velők a szárazföldi társadalom!

Sajátszerűleg hangzik ugyan már ezen corollarium is, de mielőtt tüzetesen megkísérlenők a párhuzamot egyfelől ama 25—30 esztendőnek, másfelől pedig az azóta lefolyt évtizedeknek e részben való jelentősége között, ne feledjük el azokat se, a kik egyenesen a rendi alkotmányosság összeomlásától és a népképviselési alapon nyugvó parlamentarismushoz¹⁾ életbeléptetésétől, helyesebben a népképviselési alapon és az állampolgári jogegyenlőségen nyugvó modern államelméletnek megvalósulásától számítják a tudomány elméleti embereinek, illetőleg ezek állásának, állítólag annyira sajnós hanyatlását a szárazföldi társadalomban.

Ezek tehát megannyi conservatív műkedvelői a történelem bölcsészetének; gyakran egészen tiszteletreméltó komoly culturtörténészek, a kik, ha nem is Leotól, hát legalább is Riehl-től kölcsönözték irányeszméiket a culturpolitika kérdéseiben.

Sokat összeírtak ez irányzatok hívei már a század első

¹⁾ Természetesen nem államtudományilag szigorúan szabatos értelmében véve e szót »parlamentarismus«, hanem azon tágabb értelmében, a melyben ezt említett »laudatores temporis acti«, vajmi gyakran államtudományilag éppen nem valami kiválóan alapos képzettségű emberek használni szokták. Hsl. e. Sir George Cornewall Lewisnak »On the methods of Observation and Reasoning in Politics« című munkáját i. h. ugyancsak e nevezetes angol gondolkodónak »On the Influence of Authority in Matters of Opinion« című nemkevésbé nevezetes fejtegetéseivel 27—45. l. stb.

felében is azon bensőségteljes ápolásnak társadalmi jelentősége felől, a melyben a tudományoknak tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárai állítólag éppen az 1789-dik francia forradalmat megelőző időkben a társadalomban részesültek vala; legújabbban azonban valódi mániává vált bizonyos egyoldalú kutatók részéről ellentétbe helyezni még a középkori századok állítólagos nagy tudomány-tiszteletét is a jelenkor tudomány-tiszteletével, még pedig oly értelemben, a mely, ha igazolható lenne, csakugyan aligha válnék a XIX. század utolsó negyedének becsületére. Nem érdemes egyébiránt, ezen a középkort bámulgató iskola úgynevezett eredményeinek jelen vonatkozásban tüzetesebb czáfolgatásába bocsátkozni. Hisz — hogy csak egyetlen egy kirívó mozzanatra utaljak — azok, a kik Aristoteles saját szerű tanulmányozását is a középkori egyetemeken, meg azután a Roger Bacon, aránylagosan szólva, valóban rendkívüli szellemét, elméleti küzdelmeit is párhuzamosan egymás mellett hozzák föl, azon állítólag nagyon tiszteltetreméltó osztályrész megvilágítására, mely az ő nézetök szerint a mi saját korunk tudományszeretetének hasonlíthatatlan fölnye ellen bizonyíthatna — ezen kutatók, vagy ha úgy tetszik, gondolkodók még azt sem veszik figyelembe, hogy Roger Bacon, a középkor ezen kiemelkedő szelleme, saját maga mondotta ki a lehetőleg lesújtóbb ítéletet a középkor egész aristotelesi tudományára, midőn fölkiáltott, hogy jobb lenne Aristoteles összes könyveit egyszerűleg megégetni, mert csak a fogalomzavart növelik azok az elmékben. »Si haberem potestatem supra libros Aristotelis, ego facerem omnes cremari; quia non est nisi temporis amissio studere in illis, et causa erroris, et multiplicatio ignorantiae ultra id quod valeat explicari. — Vulgus studentum cum capitibus suis non habet unde excitetur ad aliquid dignum, et ideo languet et asininat circa mala translata, et tempus et studium omittit in omnibus et expensas.«¹⁾ Az oly »kutatók« tehát, a kik annyira bele-mélyedtek a XIX. század utolsó negyedében a középkor bámulgatásába, hogy még azt sem veszik észre, hogy a

¹⁾ L. Jebb kiad. Roger. Bacon műveihez. Előszó »Opus Minus.« (M. S. Cott. Tib. c. 5.)

középkornak majdnem egész Aristoteles-cultusa csakis a középkori egyetemek szűk látkörű elfogúltsága, körmönfont tudatlansága vagy legfőlebb félműveltsége és száanalomraméltó eszmeszegénysége mellett bizonyíthat; ezek a sajátyszerű kutatók és irodalmi követők éppen nem formálhatnak maguknak arra igényt, hogy bennünket a tudományok elméleti, tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárainak valódi állásáról a középkori társadalomban fölvilágosítani képesek lehessenek.

De hát mi igaz van mégis abban, hogy a középkorban a tudósokat nagyobb és intenzívebb, mert többoldalú, és csaknem föltétlen tisztelettel környezték? Mi igaz van abban, hogy éppen az 1789-diki forradalom ásta alá alapjában, valamint minden tekintélynek, úgy egyáltalán a tudományos tekintélynek cultusát is az európai szárazföldön?

Hát ebben csak annyi igaz, hogy a középkor korántsem végződik még be Amerika fölfedeztetésével, hanem tekintve magának a társadalomnak benső történelmét, átnyúlik az a kor, mely a nyugati római birodalom bukásával kezdődik és a keresztyén-germán állameszme megtestesülésében nyer kifejezést, — mondom, átnyúlik ez a kor a XVI., XVII. és XVIII. századon át egész azon vérreltelt katastrópháig, a mely ledöntve a Bastillet, ledöntötte európaszerte a hűbér-államot is. Határozottan szólva arra nézve, a ki nem csupán a fegyvertények és a trónváltozások tömkelegét keresi a történelemben, hanem mindenekelőtt magának az emberiségnek művelődési és társadalmi fejlődését, — az ily kutatóra nézve az utóbbi évtizedek bűvárlati világánál az emberiség történelmének hagyományos fölosztása ókorra, középkorra és újkorra nem birhat többé semmi jogosúltsággal. Mert valamint teljesen tudománytalan eljárás, a tudományos bűvárlatok jelen színvonaláról tekintve, a múltat egy ugyanazon nagy korszakba, az úgynevezett »ókorba« foglalni bele, — azon évezredek történelmét is, a melyek folyamában az ó-babyloniai s majd az ó-aegypti cultura vitte a vezérszerepet, meg azután azon másfélezredévet is, a melynek folyamában a görög, majd a római cultura szabta meg az irányt az emberiség legfontosabb népei társadalmi fejlődésének: szintoly tudománytalan eljárás a szó legmenthetetlenebb értelmében el nem különíteni a XVI., XVII. századot és a XVIII.

század első kilencz évtizedét az 1789-diki katastropha által megnyitott modern társadalmi fejlődés korszakától. Az emberiség évlőinek emlékezetén belül a sínai polgárosodás sohasem gyakorolhatott földrészünk vezénylő népeinek társadalmi fejlődésére oly végzettszerűleg idomító befolyást, mint a minőt az ó-babyloniai és az aegypti nagy polgárosodások, meg részben az ó-persa, zend, baktriai és a hindosztáni brahman polgárosodások gyakoroltak volt: ámde ha Sinától eltekintünk, úgy a kasztrendszeret találjuk ott mindazon nagy népek társadalmában, a melyek az időszámításunk megnyíltát körülbelül egy évezreddel megelőzőleg bolygónk fölületén az akkori emberi ismeretkörnek legmagasabb színvonalán állottak. Ezen kasztrendszer kevésbbé merev ugyan az aegypti birodalomban mint a hinduknál és a babyloniai meg assyr birodalomban: de megvan, határozottan megvan a Nílvölgyben, még azon századok folyamában is, a melyekben az ó-aegypti közművelődés tetőpontját éri vala el.

Vajjon azok, a kik oly sötét színben látják a tudományok tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárai társadalmi érvényesülhetésének föltételeit a jelenkorban, vajjon ők idáig akar-nak-e fölhatolni azon párhuzamban, a melyet ők általánosságban hangoztatott szólamaik által provokálni tudnak csupán, de nem egyúttal kifejtteni? Nem hiszem, hogy föl kívánják erőszakolni e párhuzamot akár a Seti-Menephtha, akár a Merodach Baladanék koráig. Mit is használna nekik, habár kiolvashat-nák is tán valamely aegypti papyrusból, vagy valamely assyr cserép-könyvből, hogy mennyivel nagyobb tekintélynek örvendettek mind a Nílvölgyben a legelőkelőbb társaság előtt a geometria bűvárai, mind pedig az akkad, vagy a későbbi babyloni, vagy assyr államban ugyancsak a legelőkelőbb társaság előtt, sőt egyenesen a politikai tényezők előtt is az arithmetika bűvárai, mint a minő tekintélynek örvendenek manapság egy vagy más európai kulturállamban a geometria illetőleg a felső analysis tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárai, ha véletlenül oda találnak vetődni, valamely jockey-klubban, vagy akár valamely népgyűlésen! Már maga az a bevégzett tény, hogy mind ez államok társadalma kasztrendszerre volt fektetve, pedig még az aegypti államban is

oly kasztrendszerre,¹⁾ a mely a tudomány hivatásszerű művelését csak egyetlenegy kasztra nézve tette a szó komolyabb értelmében lehetővé, — már maga ezen elvitázhatatlan tény fölöslegessé tesz minden további tünődést ebben a vonatkozásban.

De ha egy egészen külön nagy korszakot, a babyloni-aegypti nagy korszaktól teljesen független, önálló kortani szakaszt képez is a társadalmak történelmi fejlődésének bűvárraira nézve a görög-római ódonság szellemvilága: még sem állíthatja senki csak egy pillanatig sem komolyan azt, hogy a tudományok tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárai átalában véve előnyösebben birhattak akár a görög államéletben és társadalomban, akár pedig a római államéletben és társadalomban érvényesülni, mint a mennyire ez ugyancsak a tudományok tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárraira nézve a jelenkor európai culturállamaiban és előrehaladottabb nemzeti társadalomban lehetséges. Mert igaz ugyan, hogy a görögök az ioni bölcsészet epochájától le egész azon szegységteljes napig, a melyen Justinian bezáratta az athenei egyetemet, több bűvárt és több gondolkodót szolgáltatott az emberiségnek, mint, tekintve a nép számbeli erejét, bármely ismert nép valaha; igaz az is, hogy igen sok görög államban az elméleti munka árán szerzett előkelő hírnév elégséges volt arra, hogy azt, a ki ilyenre szert tett, törvényhozóvá, hadvezérré, sőt korlátlan hatalmú, életfogytiglanos, alkotmányozó vagy legalább köztörvényhozó αἰσχυρήτης-szé válaszszaak meg formáserint állampolgártársai — miként ez Pittakossal, eleai Zenonnal, Parmenidessal, Empedoklessal történt; — sőt igaz az is, hogy

¹⁾ Sem Brugsch, sem Dümmichen (kivel együtt volt szerencsém Lepsiusnál az 1859/60. egyetemi tanév folyamában aegyptológiát hallgatni a berlini Bendlerstrassében), sem a későbbiek nem bírták ugyan még teljesen tisztába hozni az aegypti állampolgári társadalom rendi tagoltságának tulajdonképeni természetét (hisz nem is szoktak e hírneves aegyptológok különben államtudománynyal foglalkozni!); annyi azonban mégis tagadhatatlan, hogy ha »szchái-en-szinszinek« támadhattak is a papi renden kívül, s ha az átmenet az egyik kasztból a másikba meg is volt könnyítve bizonyos dynastiák uralkodása alatt, már csak a hieroglyphikus sir-iratok tanúságtétele szerint is: a tudomány forrásához csakis a papi kaszt tagjai férhettek hozzá teljes mértékben.

a Demetrios Phalereus epistasiáján innen annyira meggazdagodtak Athénben a bölcsesek a tanítványaiktól szedett óriási tandíjak és tán forgalomba bocsátott műveik jövedelme folytán, hogy úgy éltek és úgy dőzsöltek, mint ahogy korunkban él és dőzsöl egy vagy más fényűzésre hajlandó, túlságosan életvidor bankár — amint hogy bőven olvashatni erről nagyon jellegző adatokat Athenaios Δειπνοσοφισταί-ban is, meg egyebütt is: ámde volt egy sötét háttére a bölcsesek, tehát a tudományok tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárai ily verőfénytelt társadalmi érvényesülhetésének a görög ódontság életében: és e sötét háttérben ott állott az ezredéves rabszolgaság a maga összes iszonyaival. Ugyanez átnyult a római világ társadalmába is, és a kik még kételkedni tudnának a rabszolgaság intézményének jelentősége fölött ebben a kérdésben: hát azok olvassák el az Antoninok korában irodalmilag működött fölszabadult rabszolgáknak, többek közt a magasztos szellemű Epiktetosnak ethikai eszmetöredékeit, és meg fogják érteni ezek világfájdalmasan mélabús hangjából azon szűk korlátokat, a melyeken belül a görög-római világban a szellemi munka kizárólag volt képes társadalmilag érvényesülni. De térjünk át a középkorra, helyesebben a keresztyén-germán állameszme azon századaira, a melyek a népvándorlás által mozgalomba hozott államalkotó elemek végleges lecsapódása után részben a római császárság intézményein, részben a hűbéruralom intézményein építették föl a keresztyén-germán államrendet és jogrendet Európában és fönn is tartották ezt egész a rendialkotványok rombadőltségig Nyugat-Európában. Már fönebb jeleztem abbeli meggyőződésemet, hogy ezen keresztyén-germánkor egyetlen egy egységes nagy világtörténelmi korszakot képez, ha nem is bötü szerint véve a nyugati római császárság rombadőlésétől, de legalább is a frankok monarchiája consolidációjától le egész az 1789-iki franczia forradalomig.

Szabadjon most még pár szót mondanom e nézetem igazolására. Óriási ugyan a különbszet egyfelől a Merovingok és a Karolingok századainak közművelődési állapotai és társadalmi életmódja, másfelől pedig a Montesquieu és Voltaire korának közművelődési állapotai és társadalmi élet-

módja között, ez tagadhatatlan: ámde ha nem a társadalmi lét tetőzetén verőfényben úszó körök típusait, de a nép millióinak állami és társadalmi helyzetét vesszük zsinórmértékül egy-egy világtörténelmi nagy korszaknak megítélésénél: úgy el kell ismernünk, hogy a nép millióinak állami és társadalmi helyzete még a Montesquieu és Voltaire korában is sokkal inkább hasonlított a Kopasz Károly idejében élt népek millióinak állami és társadalmi helyzetéhez, mint az állampolgárság azon politikai és társadalmi állapotaihoz, a melyek a XIX. században az 1789-diki francia forradalom folyamánként az európai szárazföldnek majdnem valamennyi államában, és mindenesetre minden művelt államában megszerveződtek. Ez annyira kétségbevonhatatlan alkotmánytörténelmi és sociologiai tény, hogy csak e szót »hűbéruralom« kell emlékezetünkbe juttatnunk és azonnal emlékezetünkbe fognak jutni mindazon megalázó terhek, a melyek a nép millióinak emberhez nem méltó helyzetét a Kopasz Károly korától le egész az ú. n. emberi és állampolgári jogok proklamálásáig, illetőleg a hűbériség eltörléséig, a XIX. század művelt európai államai népe millióinak alkotmányjogilag vindikált emberi méltóságával és állampolgári jogkörével szemtől-szembe állítják. Lehet, hogy csakugyan nem csekélyebb fokú tényleg azon anyagi nyomor, azon éhség, vagy legalább sanyarú nélkülözés, a melyet a jelenkorban a munkanélküli munkások százezrei, sőt egy vagy más évben az inségsújtotta vidékek nagy földműves tömegei szenvednek, mint a mekkora volt a munkások s a földművesek nyomora a XVIII. század első kilencz évtizedében Európaszerte; meglehet, mondom, hogy ma sem kisebb e nyomor a valóságban és nem egyedül a gőz, villany és a gyorssajtó által lehetéssé vált nagymérvű részlegességekbe mélyedő statisztikai nyilvántarthatás föltételeinek szabad csupán tulajdonítanunk, ha oly lélekhabító moraját halljuk a nyomornak a jelenkorban, mint a minő nem hatolhatott el a mí hallószerveinkhez a Montesquieu és Voltaire gyérsajtójú és csaknem statisztika nélküli korából. Ámde nem az éhségről, nem az anyagi jólét kisebb vagy nagyobb fokáról van itten szó, hanem az emberi méltóságról, s arról a szerepről, a mely a nép millióinak, és e milliók közül min-

den egyes gondolkodó, érző emberi lénynek, szemben az államtudománnyal és a felsőbb osztályokkal — akkor még rendekkel — jutott. Mi a legeslegutolsó francia, német, olasz vagy spanyol falu legeslegszegényebb földműves polgárára, — mi volt ő már e század első felében és mi volt a legvagyonosabb paraszt is még 1788-ban is, akár Franciaországon, akár Porosz- vagy Bajorországon, akár a nápolyi vagy a szárdiniai királyságban, akár a pyrenei félszigeten!

Epen ezért, az államtudomány szempontjából teljesen indokolatlan eljárás befejezni a középkort, a keresztyén-germán állameszme világtörténelmi nagy korszakát 1492-vel vagyis Amerika fölfedeztetésével. Nem képezhet ezen esztendő világtörténelmi katastrophát semmi tekintetben; de nem képezhet az egy világtörténelmi korszakot még az emberi szellem fejlődésének menetében sem; hisz ha oly események nyithatnának meg egy-egy valóban új korszakot az emberiség történelmében, a melyek csak kiindulási pontját képezik egy eleinte lappangva, később is csak lassú méretekben tovább harapózó fejlődési menetnek: hisz ekkor épen oly joggal, mint Amerika fölfedeztetését, lehetne egy egészen új kornak élére állítani akár a lőpor, akár a könyvnyomtatás fölfedezését, sőt ez esetben joggal azt is mondhatnók, hogy az újkor azon magasztos pillanatban vette tulajdonkép a maga kezdetét, a mely pillanatban a haldokló Kopernik az ő halhatatlan művének sajtó alól épen kikerült legeslegelső példányát megtapintotta, hogy azután rögtön örök álomra zárja le szemeit.

Tisztán áll ezért előttünk az államtudomány szempontjából a keresztyén-germán állameszme által vezényelt századoknak, az egész az 1789-diki francia forradalomig lenyúló keresztyén-germán világtörténelmi nagykorszaknak egységes, bevégzetten egységes képe. Midőn tehát olybá igyekeznek a fentemlített áramlat követői festeni e multat, mintha ezen keresztyén-germán századok hosszú és sok tekintetben meglehetősen változatos sorozata inkább kedvezett volna a tudományok tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárainak, mint a jelenkor, — midőn, mondom, egy ily irány-kritikával jutunk szemközt: akkor lehetetlen azon kérdést nem intéznünk az illetőkhöz, hogy vajjon meggondolták-e, mit beszélnek? Meg-

gondolták-e azon alárendelt szerepet, a melylyel mind ezen századok folyamában beérni volt kénytelen mind az, a mit az állam fölött gyámkodó egyház a »*profán tudományok*« kategoriájába utal vala? És meggondolták-e, hogy még azon a téren is, a melyen e »*profán tudományok*« művelői magukat államilag érvényesíthették, ezt nem mint egyesek, nem mint a tudomány elméleti szolgálatában álló egyes állampolgárok, hanem csakis mint az Egyháztól többé-kevésbé függésben levő egyetemi és egyéb corporatiók tagjai tehetik vala?

Megvolt szabva ezen századok folyamában e profán tudományok művelésének határa nem egy tekintetben; az, a ki túllépte e határvonalat, az nem csak hogy nem birta magát államilag érvényesíteni, de kitette magát majd a nyílt, majd a titkos üldöztetések egész sorozatának. Példa arra a Galileo esete, emerre pedig a Kepleré, ezen szilaj csillagászati lángelméé, a kinek elsőben is tulajdon édes anyját hurezolták csaknem halálra, mint boszorkányt Leonbergben, azután pedig saját magát hagyták éhen halni, daczára annak, hogy névleg meghagyták udvari csillagászi hivatalában.

A római birodalom rombadőlésétől egész az 1789-diki francia forradalomig csakis egyetlen egy esetről tudunk, a melyben a tudomány emberei, mint ilyenek, közvetlenül és komolyabb mérvekben belefolyhattak egy nagy európai állam törvényhozásába, mondhatni alkotmányozási kísérletébe. Értem azon alkotmányozási kísérletet, a melyet a párisi egyetemen, szövetségben Páris városával, kockáztatott VI. Károly király betegsége alatt 1413-ban. Jean des Troyes — vagy mint a »*Chronique du religieux de Saint Denis*« nevezi, Johannes de Trecis — hírneves orvos, és még hírnevesebb tudós állt ekkor az élén a mozgalomnak, mely csakhamar oly arányokat öltött, hogy az egyetem tanári kara indítatva érezte magát nemcsak egybehívni a »*notable*«-ok gyűlését a kormányzat és a közigazgatás által okozott jogsérelmek orvoslását kérvényezendő, de megtette azt is, hogy a tudósok ezen nagyhírnevű testülete, miután a párisi parlament visszautasította az ez irányú fölhívást,¹⁾ maga mellé vonván a párisi municipalitás

¹⁾ »*Registres du parlement*,« idézve Barante »*Histoire des Ducs de Bourgogne*« czimű művének III. kötetében, 299. l. Hsl. e. Augustin

főbb embereit, ugyancsak a tudós Jean de Troyes és a tudós Eustache de Pavilly vezérlete alatt kidolgozott egy részletekbe menő javaslatot, nem kevesebb, mint 258 szakaszból állót, a mely javaslat nem csekélyebb föladatra vállalkozott, mint azon reformok codificationalis megformulázására, a melyeket úgy az igazságügyi, mint a pénzügyi administratio terén életbe léptetendőnek tartott, részben maguknak az alkotmányjogi intézményeknek is gyökeres módosításával. A francia királyság hagyományos szervezetének nagyméretű, gyökeres reformjáért küzdött e javaslat: az összes bírói állomásoknak választás útján betöltése, a bírói és egyéb hivatalos állomások megvásárolhatásának eltörlése, a prévôhelyettesek, baillik és sénéchalok választása a kerület ügyvédei és jogvéggzettei által; végül a párisi parlamentnek egyfelől, és a »chambre des comptes«-nak másfelől odaállítása az összes államszervezet tetőzetére: ezek voltak ezen örökre emlékezetes javaslatnak legkiemelkedőbb mozzanatai.¹⁾

És mi történt?

Még ugyanezen esztendőben, 1413-ban, május 25-dikén, királyi engedéllyel lőn fölolvastva ezen egész nagy reformjavaslat a király előtt — még pedig »devant le roi en son lit de justice« — és a király kibocsátotta az egész reformjavaslatot, mint királyi ordonnanceot, azon meghagyással, hogy annak »határozatai kötelezők és sérthetetlenek.« »Quasdam pro ordinationibus Regiis condiderant scriptores.«²⁾ Igen, ha végre lett volna hajtvva ezen »Ordonnance«: úgy már a XV. század közepe táján egészen átalakult volna Franciaországban nemcsak az államszervezet, de jórészt maga a jogrend is, még pedig nem egy tekintetben a modern jogállam alapgon-dolatának irányában; sőt ha nem is szenvedett volna ez által még maga a hűbériség oly végzetteljes csapást, mint a minő érte volna a francia hűbéruralmat az esetben, ha végérvénye-

Thierrynek »Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du Tiers État« című művével, 72. kv. ll.

¹⁾ Recueil des Ordonnances des Rois de France, X. p. 70. köv. — Chron. du rel. de Saint Denis, V., 30. kv. ll. Thierry, i. m. 74. kv. ll.

²⁾ Recueil des Ordonnances des Rois de France, X. p. 170. Hsl. i. Thierry i. m. Weisz »Französische Rechtsgeschichte« stb.

sen törvényerőre emelkedhetnek vala az Etienne Marcel 1357-diki korszakalkotásra hivatott alkotmányjogi kezdeményezései: a törvények uralma mégis ki lett volna ezen 1413-diki ordonnance által terjesztve a hűbéri viszonyok egész rendszerére: mert benne volt ezen »Ordonnance«-ban egy oly szakasz is, a mely megadta a jogot a parasztoknak »de réfuser aux seigneurs tout péage sans titre.«¹⁾ És ez esetben beteljesedhetik vala, a mit VI. Károly király mond ezen Ordonnance bevezetésében, hogy t. i. »que tous les fais de la chose publique de nostredit Royaume, tant au regard de toutes nozdités Finances et de nostredite Justice, comme autrement, soient remis en bon estat et demeurent gouvernez au bien de Nous et de nostredit peuple.«²⁾

De nem mehetett e reform teljesedésbe. Már szeptember 5-dikén, tehát három hónappal ezen Ordonnance kihirdetése után, egyszerűleg semmisnek nyilvánította a király ezen egész Ordonnanceot, és minden ismét visszazökkent egyelőre a hagyományos fejlődés megszokott kerékvágásába.

A párisi egyetem tudósai tehát csak ennyire bírták a politikában érvényesíteni a maguk befolyását, — csak ennyire, hogy három hónapon át mint királyi »Ordonnance« szerepelhetett az ő reformjavaslatuk.

Teljesen elszigetelve áll a tudomány embereinek ezen tömeges alkotmánypolitikai kísérlete majdnem azon összes századok folyamában, a melyek a keresztyén-germán állameszme szolgálatában állottak. Egyeseknek a tudomány emberei közül volt ugyan majd emez, majd amaz államban egy vagy más időpontban kisebb-nagyobb politikai befolyásuk: de sem Alcuinnak messzeható szerepe Nagy Károly oldala mellett, sem Thomas Morusnak, az egyidőben döntő befolyású államférfi-
nak tagadhatatlanul jelentékeny tudományossága nem azt jelenti, hogy akár a frankok birodalmában, akár Angliában az államhatalom mást látott volna a profán tudományban, mint a mit látott a középkor egyáltalában a philosophiában,

¹⁾ Ordonn. de Charles VI., che mai 25, 1413: art 202, 174, 190, 166, 154, 179. stb. Hl. e. Thierry, 75. kv. ll.

²⁾ E kifejezés »de nostredit peuple« az egységes állampolgárság eszméjét domborítja ki csaknem már a XV. században.

melyet a theologia, illetőleg az Egyház »ancillájá«-nak, tehát szolgálójának tekintett. Az államhatalom ezen századok mindezt absorbeáló vallásos odaadása folytán egyáltalán nem is tekinthette a tudomány munkásait egyébnek, mint oly »servum pecus«-nak, a mely vagy abban az irányban halad, a melyet az államvallás letéteményese, az Egyház föltétlenül megkíván, és akkor nem lehet egyéb, mint a papságnak, mint országos rendnek jóval alantasabb rangfokozatú complementuma, vagy pedig szétágazik az Egyház irányától, és akkor mint eretnek, mint lázadó, Giordano Brunoként méltó a máglyára.

Voltak ugyan egyes fölvilágosult uralkodók, a kik megkísérelték ellenkezésbe bocsátkozni ezen hagyományos fölfogással; ámde ezek is legtöbbszörre úgy jártak, mint Hohenstaufen II. Frigyes, — pár év múlva alig maradt már a felszinen nyoma az ő kezdeményezésöknek. Legtovább tudták magukat még azon kedvezmények föntartani, a melyeket Castilla bölcse királya, a korát századokkal meghaladó X. Alfonz biztosított az egyetemi tanároknak a maga »Siete Partidas«-ának második könyvében. A tanárok — mondja a »Partida Segunda« ¹⁾ — lovagok lesznek és a törvények urainak

¹⁾ Les Siete Partidas, II ; Título XXXI, Ley 8 : »Preeminencias de los Maestros — Sus candidades.« — »Los Maestros de las Escuelas tendrán los siguientes privilegios que les concedieron los Emperadores. 1mo Se llamarán tales Maestros, y tambien Caballeros y Señores de las leyes. 2° Quando un Maestro de Derecho vaya delante de algun Juez, que esté juzgando, éste se levantará, le saludará y recibirá, sentándole a su lado ; y el que así no lo haga pagará tres libros de oro. 3° Los porteros de los Emperadores, Reyes y principes, no les detendrán á la puerta, ni les impedirán entrar á hablarles, cuand tengan precision de hacerlo ; á no ser que aquellos estuviesen ocupados en secretos grandes ; y aun en este caso, habrán de pasarles recado de que están á la puerta tales Maestros, y preguntarles si les mandan entrar ó no. Y 4° Despues que tengan Escuelas de Leyes por espacio de veinte años, habrán los honores de condes. Además, tanto los Maestros de Estudios generales, como los que enseñen en territorio del Señorío del Rey, estarán exentos de pechos, y no se les podrá obligar á ir en hueste ó cabalgada, ni á otro servicio. (Variante : nin de tomar otro oficio). Dichos Maestros deben ser perspicaces (v. sotiles), entendidos, hábiles para enseñar, razonadores y de buenas maneras.« — Hová fejlődhetett volna Európa polgárosodása már a XIV.

fognak czimeztetni. A tanár előtt föl fog emelkedni a bíró az ő üléséből, tisztelegni fog előtte és ünnepélyesen fogja fogadni, mit ha a bíró tenni elmulasztana, három font aranyat fog fizetni büntetésül. — A császárok, királyok és fejedelmek ajtónállói nem fogják a tanárt az ajtó előtt várakoztatni, de ha sietős dologban jött, azonnal be fogják a tanárt eresztetni. Azon tanárok, a kik legalább húsz éven át tanították a jogtudományt, megkapják a grófi rangot, stb.« — Igen, de hát volt-e gyakorlati hatása X. Alfonz ezen örökre emlékeztető törvényének a spanyol államéletre, a spanyol társadalomra, a szó komolyabb értelmében? Nem is lehetett, mert már X. Alfonznak közelebbi utódai Castillában egészen más törekvéstől buzogtak, mint azon gondolattól, hogy szemben az úgynevezett lovagkor ökoljogával, a tudomány embereinek társadalmi tekintélyét a »Las Siete Partidas« fenkölt szellemű szerzőjének szellemében igyekezzenek továbbra is ápolgatni vagy épen fejlesztgetni. Másfelől alúlról, a nép részéről sem lehetett remélni még ekkor semmiféle bátorító, előretoló nyomást egy ily irányú törvényhozási vagy épen társadalmi kezdeményezés érdekében: mert hisz még ekkor a nagyobb műveltség az iberiai félszigeten a társadalomnak vajmi szűk körére szorítkozott. Magára az alkotmányos élet fejlődésére legkevésbé gyakorolhattak még ezidétt azok befolyást, a kik hivatásszerűleg tettek egy vagy más profán tudományt tanulmányaik tárgyává.

Aragoniában határozottan fejlettebb volt már az alkotmányos élet a XIII. és XIV. században, mint, Angliát kivéve, bármely akkori európai monarchiában. És mégis mit találunk Aragoniában? Találunk számos tudóst már ama kora századokban is, meglehetősen nagy tisztelettől környezve: igen, de ha geronai Frances Ximenes tudományát ¹⁾ nagyban bámúlja a

és XV. században, ha X. Alfonz jut a római német birodalom trónjára, és ha ott azután csak annyira is sikerül maradandóbb reformokat létesíteni, mint a mennyire ez később I. Miksa császárnak sikerült!

¹⁾ Frances Ximenes többek közt egy nevezetes munkát irt »Crestia s. de regiment de princeps e de la cosa publica« czim alatt Juan király korában, a mely theologiai és egyúttal politikai tartalmú volt és nagy elterjedésnek örvendett, (I. Nicolai Antonii bibl. Hispana vetus curante Bayerio, 1788; II, 180.)

közönség, meg a Ximenes Salanova államjogi »Observanciá«-it kegyeletes hajlongással emlegeti Aragoniában minden jobbnevelésű ember már V. Alfonz királynak culturbarát kezdeményezései előtt is: úgy ez első sorban csak azért történik, mert geronai Frances Ximenes nagyon tekintélyes minorita, a kinek tudományos tekintélyét emelni érdekében áll magának a pápának, Ximenes Salanova pedig a maga »Observanciá«-it már mint Aragonia országbirája, — Justiza — írta, tehát a lehető legnagyobb állami méltóság polczán, a melyre 1294-ben bizonyára nem az ő rengeteg nagy jogtudományának elismeréseül, de egészen más tekintetek folytán emeltetett.

Egy nagyon jól értesült író, Beccatelli mondja, hogy Aragoniában szégyennek tartották az emberek a tudományokkal foglalkozást, egész azon időpontig, a melyben Barcelona polgárai V. Alfonz alatt e városban egyetemet alapítottak.¹⁾ Ez 1430-ban történt, tehát 130 évvel azután, hogy II. Jakab Leridában egyetemet alapított és a tudományosság iránti tisztelet emelésére többrendbeli ugyancsak erélyes intézkedéseket tett volt,²⁾ és 76 évvel azután, hogy IV. Péter, e különben is tudományos képzettségű fejedelem és a vegyészkedés szenvedélyes barátja Huescában ugyancsak egyetemet alapított.

Cataloniában sem volt sokkal kedvezőbb a talaj a X. Alfonz culturpolitikai eszméi számára, pedig a jogtudományt, különösen a hazai államjogot már II. Jakab korában számos hírneves szakember hivatásszerűleg művelte, így többek közt Jayme de Mont-Jui, és a XV. században Jayme de Calicionak és az ő szakírótársainak munkálkodása által épen szokatlanul élénk mozgalmat mutat a jogi irodalom. Valenciában, magában Castillában csak az a fölfogás uralkodott az államhatalom részéről, szemben a tudomány embereivel, mint bárhol egyebütt Európában: ha mély tisztelettel hajlongtak is az ó-castillai főnemeselek a tudós érsekek és tudós püspökök előtt, úgy ezt bizonyára nem azért tették, mert ezek tudósok, de mert érsekek, meg püspökök voltak egyúttal.

¹⁾ De dict. et fact. Alf. 5. idézve Schmidt »Gesch. Aragoniens im Mittelalter« című munkájában 466. l.

²⁾ Zurita: Annales de la Corona de Aragon, 44.; u. o. Indd. 147.

Mindezek daczára részben a X. Alfonz kezdeményezései, részben azon utóhatás folytán, melyet a tudománypártoló khalifák székhelye, Corduba, a maga nagyhirnevű tudományos tekintélyeinek emlékezetével a spanyolokra gyakorol vala, a tudósok iránti tisztelet soha sem halt ki az iber félsziget apró államaiban, sőt még gyarapodott az Spanyolországnak, mint nemzeti államnak megegyesülésé óta — értve t. i. a tudósok iránti tiszteletet a szó azon értelmében, a melyben azon tisztelet a már 1232-ben, IX. Gergely korában behozott és Donna Izabella alatt virágzásának tetőpontjára emelkedett inquisitíóval megférhetett.

Némi lendületet a modern haladás irányában akkor kezdett venni a tudományosság ügye, midőn V. Fülöp megalapította 1714-dik október 3-diki Real Cedulájával a »Real academia española«-t a párisi »Académie française« mintájára, ezt követi a »Real academia de Historia« alapítása 1738-ban. A többi spanyol akadémia mind későbbi eredetű, és jellemző, hogy míg az »Academia de Bellas Artes de San Fernando« már VI. Ferdinánd alatt 1757-ben, sőt az »Academia de ciencias ecclesiasticas« már 1751-ben alapítottatott, a természettudományok és matematika tulajdonképeni akadémiaja »Academia de ciencias exactas fisicas y naturales« csak 1834-ben (»Ciencias naturales«), illetőleg 1847-ben, az erkölcsi és politikai tudományok akadémiaja (»Academia de ciencias morales y politicas«) pedig csak 1857-ben szeptember 30-dikán kelt »Real Cedulá«-val alapítottatott. De még az »Academia greco-latina« is csak 1775-ben jött, akkor még csak mint »társulat« létre, e cím alatt »Academia latina maritense« és jelen alakját csakis 1830-ban nyerte, úgy hogy a mult században Spanyolországban a szó komolyabb értelmében tudományos akadémia, mint állami legfőbb tudományos intézet még nem létezett, hanem csakis művészeti és irodalmi, meg theologiai akadémiaák léteztek, — az »Academia Española« föladata levén: »de cultivar y fijar la pureza y elegancia de la lengua castellana y generalizar el perfecto conocimiento de ella,« ¹⁾ az »Academia de la Historia« föladata pedig: ²⁾ »de

¹⁾ L. »Novísima Recopilacion« 8. könyv, 20. Tit. 1. törvkk.

²⁾ »Novísima Recopilacion« 8. k., 20. T. 2. tkk.

purificar de errores la historia de España, evitar la destruccion de las antigüedades de mérito, y hacer las publicaciones convenientes.« Nem is emelkedett ezen akadémia a maga működésében magasabb színvonalra, csak a jelen században. Hasonlót kell mondanunk a fönnemlített görög-latin akadémia múlt századbeli működéséről is.

Szóval Spanyolországban III. Károly uralkodása alatt nagy mervekben nyilatkozhatott már ugyan a reformpublicistikai irodalom: de sem állam, sem társadalom nem lendítettek még a múlt század vége előtt ott sem komolyabb mervekben a tulajdonképeni tudományok érdekein.

Az alkotmányosság classikus földjén, Angliában hasonlíthatatlanul magasabb színvonalon állott már ekkor a tudományosság. De ez itt korántsem az állam, hanem tisztán csakis a társadalom tevékenységének érdeme volt. Jellemző marad örök időkre e részben azon rangfokozati hely-kijelölés, a melylyel VIII. Henrik örököltette meg a maga nevét a művelődés történelmében. Daczára annak, hogy — miként már egyik korábbi értekezésemben hangsúlyoztam volt ¹⁾ — már Sir Thomas Smith, tehát Erzsébet királynő titkára constaltalta, hogy az ő korában, sőt már korábban is megszűnt a peereken alól úgy szólván minden különbözet a nemes ember (»gentleman«, vagy a mint ma mondjuk »gentleman«) és a roturier között, és hogy ezidétt már nem szoktak Angliában a tanult és vagyonosságánál fogva önálló angol állampolgárnak családfájára tekintgetni, hanem az egész angol közvélemény egész előszeretettel belenyugodott abba, hogy tanulmány, társadalmi műveltség és önálló vagyonosság által bármely angol alattvaló is elfoglalhassa és háboríthatlan közelismerésben élvezhesse azon helyet, a melyre magát, az említett tulajdonok által, a társadalom hierarchiájában fölkiüzdötte — daczára mondom, az angol fölfogás ezen jellemző sajátosságának, még sem igen juthatott eszébe a VIII. Henrik egyetlen egy utódának, sőt egyetlen egy irányadó államférfiának sem még korszerűleg módosítani azon rangfokozati hely-kijelölést, a

¹⁾ L. »A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához« czimű értekezésemet, 35—36. l. (1887.) (II. oszt. társad. értek. VIII. kötet, 10. szám.)

melylyel VIII. Henrik az állami ünnepélyek menetrendének udvari szertartását szabályozni jónak látta; pedig ezen rangfokozati helykijelölés csakugyan mindenre inkább vall, csak nem a tudomány emberei iránti tiszteletre. Vagy 160 rangbeli lépcsőfokot állapított meg VIII. Henrik ezen szertartási rendeletében. Szigorúan meg van ebben hagyva, hogy a királyi család után minő sorrendben következzenek egymásra Anglia primása, a Canterbury érsek, Norfolk herczeg és a többi herczegek, majd meg a lord kancellár, az őrgrófok, grófok, algrófok, bárók; — ki van jelölve ebben a rendeletben a hely nemcsak a Térdszalag-rend és a Bath-rend lovagjai számára, de még e lovagok unokaöcscsei számára is — no és minő helyet juttatott VIII. Henrik e sorozatban a tudomány embereinek? Hát épenséggel csakis a legeslegutolsót: »some merchants, men of science, artists etc.« Így hangzik a 160-dik rangbeli lépcső-fokra állítottak kategóriája: tehát »egynémely kereskedők, tudósok, művészek stb.« ez az a szertartási helykijelölés, a melynek történeti bevégeztsége felől bárki is meggyőződhetik még ma is a »Royal Album«-ból.

És e rangfokozati helykijelölés kedvezőtlen voltát nem csökkentheti azon körülmény, hogy az oxfordi egyetem valamint a cambridgei egyetem tanárai jóval előkelőbb rangbeli lépcsőfokra lőnek a VIII. Henrik utódai alatt odaállítva, de nem teheti kedvezőbbé ezen szertartási kategorizálást még az a különben nagy fontosságú államjogi tény sem, mely szerint úgy az oxfordi és cambridgei egyetemek, mint azóta még más 7 egyetem is képviselőt küld az alsóházba. Nem, mert az egyetemek képviseleti joga Angliában szintúgy, mint a múlt századok folytán a szárazföldön, első sorban nem a tudomány igényeire, hanem az alapítók iránti kegyeletre, és az egyházzal solidáris érdekkapcsolatokra, a testületre, corporatióra, mint ilyenre volt alapítva; de másfelől éppen Angliában temérdek azon magánemberek száma, a kik minden hivatalos állás nélkül, éltöket a tudománynak szentelik, és szentelték volt már a lefolyt századok folytában is. Ha tehát VIII. Henrik utódai nem változtattak ezen szertartási rendeleten: úgy bizonyára nem tanúsítottak e conservatív magatartásuk által a tudomány munkásai iránt valami épületes elismerést a

lefolyt századokban. Érezték is ezt mindazon elmék, a melyek meleg érdeklődéssel viseltettek a tudomány tekintélye iránt, szemben az akkori társadalomnak még ugyancsak szegényes műveltségi állapotaival. A »Royal Society« is csak lassan bírt a köztiszttelet azon fokára emelkedni, a melyen az már a múlt század végével állott volt, és jegyezzük meg jól, a »Royal Society« merőben magántársulat volt és maradt alapítása óta egész a mai napig. Még maga Sir Isaac Newton is csak úgy lehetett annak tagjává, hogy lefizette a tagdíjat — a minthogy föl is van jegyezve az ő életrajzában, hogy ő, a »Principia« halhatatlan szerzője, két ízben folyamodott e tudóstársasághoz az ő tagdíj-hátralékának elengedéseért, miután szűk anyagi körülményei közepett nem volt miből azt lefizetnie. De bár folyton nőtt is, kivált Newton óta, a »Royal Society« tekintélye úgy a külföld előtt, mint magában az angol társadalomban: azért még Newton elhunytá óta is jelentkeztek hangok, a melyek egy akadémia föllállítását sürgették Verulamii Baconnek új-atlantisbeli akadémiai utópiájára hivatkozva.

Valóban mi sem lehet alkalmasabb a tudományok tisztán elméleti czélokra törekvő munkásainak akkor tájban még ugyancsak lenézett társadalmi állását annyira megvilágítani, mint az az álomkép, a melyet magának e bölcselő lord-kancellár a lehető legjobb tudományos akadémia felől alkotott. Bacon nem csak a legnagyobbgyűjteményeket, műszereket, gépeket, észleldéket akarta rendelkezésére bocsátani az ő bentsalemi akadémiájának, a »Salamon intézetének« de oly fényt, oly tekintélyt akart ő ezen akadémia tagjaira árasztani, a melynek hallatára ma már mosolyognak nem csak a kard, meg az agarász-ostor legegyszóvalabb bajnokai, nem csak a rőf meg a pénzes zsák emberei, de maguk a toll emberei is. Ragyogó palotákat kívánt volna Anglia lord-kancellárja emelni az ő akadémikusai számára, és magasztos díszöltönybe akarta őket bújtatni, hogy annál nagyobb legyen a közönség előtt az ő tekintélyök. Ha kimennek a városba, úgy a keresztet vigyék előttök holmi papszerű közegek, akár egy püspök előtt. Vonúljon eléjük a hatóság, meg valamennyi testület és üdvözölje őket, az akadémia tagjait, mélyen meghajolva, hódolatteljesen. Maga a közönség pedig, a mely ott jár az utcán,

állapodjék meg szép csendesen és omoljék térdre az akadémia tagjai előtt: az akadémia tagjai meg emeljék föl kezöket és szórjanak áldást az elébök akadó emberekre.« Ily hihetetlen dolgokat követelt Anglia lord kancellárja a maga új-atlantisi álmokképeben az akadémia tagjai számára. Tette pedig ezt csakis azért, mert meg volt győződve, hogy az ő korabeli angol társadalom csak akkor fogja kellőleg tiszteletben tartani a tudományoknak tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárait ha ezeket oly pompa, oly fény övezi körül, a mely megdöbbenőleg hat a tömeg imaginatiójára. Ha manap lenne életben Verulami Bacon, bizonyára újra meg fogná írni az ő »Új-Atlantis«-át, és ha el is hagyná most már a magasztos díszruhákat, meg ama színpadias fölvonulást, utczai hódolgotást, meg térdre omlást az ő akadémiai kíváncsai közül: egy tételén aligha fogna még ma is változtatni — azon tételét értem, a melyben azt mondja, hogy »az akadémia tagjai rangban egyenlők az állam első méltóságaival.«¹⁾ — Mert hogy ez a tulajdonképeni vezérgondolat a Verulami Bacon akadémiai elméletében, ezt nem én állítom csupán, de elismerték ezt már mindazok, a kik Bacon »Új-Atlantis«-ával tüzetesebben foglalkoztak, így többek közt Raguet abbé is, a ki a múlt század elején nem csak kiadta francziául Bacon e kis munkáját, de folytatta is, illetőleg be is fejezte azt egy saját szerű megtoldással;²⁾ és valamint kétségbevonhatatlan azon megtermékenyítő hatás, a melyet a Verulami Baconnak »Új-Atlantisa« kapcsolatban »De dignitate et augmentis scientiarum« című munkájával mind azon fejedelmekre és tudósokra, meg tudománybarátokra gyakorol vala, a kik a XVII. és XVIII. század folyamában Európaszerte tudományos akadémiaikat alapított-

¹⁾ A »Revue des Deux Mondes« 1878-ki folyamában igen érdekes tanulmányt közöl Francisque Bouillier úgy Bacon mint Leibnitz, Saint-Pierre stb. akadémiai utópiái fölött. Az a rajongó hang, a melyen Bouillier Baconnak mind e »pium desiderium«-airól oly leplezetlenül szól, mutatja, hogy még a mai Francziaország tudós világa sincs teljesen megelégedve a cultúrpolitikai állapotokkal saját hazájában, pedig ezzel ugyancsak sok van mondva — legalább a német viszonyokhoz képest.

²⁾ La Nouvelle Atlantide traduite en français et continuée avec des reflexions sur l'institution et les occupations de l'Académie française, de celle des sciences et de celle des inscriptions, par. R. Paris, 1702.

tak, szintígy kétségbevonhatatlan, hogy azon hagyományos francia fölfogás, mely szerint az akadémiai tagság, mint méltóság a magasabb műveltségű emberek szemében fölr a legmagasabb állami rangfokozattal, illetőleg a legmagasabb katonai ranggal, Franciaország tábornagyjának méltóságával, — ez a hagyományos francia fölfogás egyenesen a Verulami Bacon fönn idézett azon apophthegmájára vall, mely szerint »az akadémia tagjai rangban egyenlők az állam legfőbb méltóságaival.«

Ily tanokat hirdetett Anglia lord kancellárja, Shakspeare kortársa, a saját hazájában. Ámde ne higyjük, hogy azért, mert Bacon ily tanokat hirdethetett egy szűk körre szánt bölcséleti regényében, — ne higyjük azért, mondom, hogy az angol társadalom az ő idejében, tehát Shakspeare korában, csak a legtávolabbról is oly tisztelettel környezgette volna a tudomány embereit, mint a hogy ezt a jelenkor angol társadalmában tapasztalhatni. A VIII. Henrik államszertartási menetrende érvényben van még ma is Angliában — elannyira érvényben, hogy ha egy oly magán tudós, mint a minő Charles Darwin volt, részt akart volna venni valamely állami ünnepélyen, úgy még ő, már t. i. Darwin, maga sem igen juthatott volna más, mint épenséggel csakis a legeslegutolsó lépcsőfokra abban a menetrendben. Igen, mert Darwin nem volt sem oxfordi vagy cambridgei tanár, sem nem viselt állami hivatalt, sem nem emeltetett lovagi vagy baroneti rangra, sem pedig nem volt unokaöcscse a Térdszalag-rend valamelyik lovagjának, hanem csakis egyszerű, bár gazdag magánember volt, a ki életét a tudománynak szentelte a szó lehető legmagasztosabb elméleti értelmében.

Igen, de ha érvényben van még ma is Angliában az állami szertartásokra nézve nem egy tekintetben a VIII. Henrik fölvonulási menetrende: azért, tekintve a tudomány emberei iránti nagyszerűleg kegyeletteljes tiszteletet, nincs ama fölvonulási menetrendnek ma már Angliában semmiféle társadalmi jelentősége. Csak annyi értelm van legfőlebb, mint a mennyi van Edward király azon törvényének, a mely szerint ha Anglia fölként királya a kezét valamely görvélyesnek a homlokára vagy nyakára teszi, hát akkor — e törvény rende-

lete szerint — ez a görvélyes kigyógyúl rögtön a maga görvélyéből. Ez a törvény nem lett forma szerint, törvényhozási úton még eddigelé eltörölve Angliában; ámde azért fogna-e akadni ma már józan angol, annyi millió közül, a ki annyira conservativ akarna lenni a maga törvénytisztelő kegyeletében, hogy igénybe óhajtaná venni az Edward törvényét egy vagy más úton az ő netáni görvély-bajából ki orvosoltatására? Ilyen angol bizonyára nem létezik; és szintígy nem létezik ma már oly angol, a kinek a műveltségét kifogás nélkül ismernék el az ő honfitársai, de a ki azért bármi tekintetben is csekélyebb alakját ismerte volna föl az angol társadalomnak Darwinban, míg ez élt, mint bármelyikében azon csekély számú angol hercegeknek, meg örgrófoknak, a kik tudománynyal vagy irodalommal nem foglalkoznak. Verulami Bacon korában a nagy angol közönség csak akkor adott valamit akár a leghírnevesebb tudósra is, ha ez állásánál fogva egyúttal előkelő állást, vagy legalább nagy befolyású helyet foglalt el az egyházi vagy a világi hierarchiában: a minthogy még az akkori politikai tényezők átlagos műveltsége is jóval alantasabb volt Bacon hazájában, semhogy megérthették volna a tisztán elméleti czélokra törekvő tudományos bűvárlat embereinek társadalmi fontosságát. Kitűnik ez a többek közt mindjárt azon indokolásból is, a melylyel Verulami Bacon a király előtt a maga akadémiai tervezetének keresztülvitelére benyújtott javaslatát támogatta. Bacon műveinek tudós kiadója Bouillet kutatásai közben nyomára jött annak, hogy Bacon meg is nyerte már a királytól az engedélyt arra, hogy törvényjavaslatot terjeszthessen a parliament elé egy tudományos akadémia föllállításáról. Bacon titkára, Bushel ¹⁾ föl is jegyezte azon beszédet, a melyet Baconnak el kellett volna mondania az ő akadémiát szervező törvényjavaslatának támogatására a parliamentben. No és vajjon mit mond Bacon, mivel indokolja egy tudományos akadémia föllállításának szükségét ezen beszédének vázlatában? Talán ráutal azon nagy culturpolitikai követelményre, a melyre ráutaltak első sorban azon elmék, a

¹⁾ L. Bouillette és Bushelre nézve többek közt a »Rev. d. D. M.« 1878. évf. 682. l.

kik a későbbi századokban tudományos akadémiák föllállítását sürgetik vala? Legkevésbé sem teszi ezt Verulami Bacon; nem szól ő itt egy szót sem az emberi ismeretkörnek és eszmekörnek bűvárlat útján lehető legnagyobb-mérvű kitágításáról; nem szól ő itt az elméleti igazság kutatásának magasztos hivatásáról — nem; a mit ő e beszéd-vázlatában annak indokolására fölhoz, hogy tudományos akadémiát kell állítani, ez mindössze is abban tetőzik, hogy kilátásba helyezi azon óriási anyagi hasznot, a melyet ezen akadémia az által foghat majd hajthatni Angliának, hogy ezen akadémia fogja majd vezethetni Anglia elöntött és elhagyott bányáinak kiszárittatását, kitisztíttatását és újból termővé tételét. E munkát Bacon terve szerint fegyenczek fogták végezni: a föllállítandó tudományos akadémia legfőbb hivatása leendett vezetni e fegyencz-munkát és arra folyton tudományos alapon felügyelni — miként ő maga e beszéd-vázlatában mondja — »Isten nagyobb dicsőségére, a király nagyságának és emlékezetének megörökítésére a jövő századokban.« — E szavak nem vallanak a »De dignitate et augmentis scientiarum« rendes, megszokott szólásformáira, nem azon iránytani fordulatokra, a melyek ott az igazság, a tisztán elméleti igazság kutatásának magasztalásával állnak kapcsolatban. Ha Bacon a parlamenthez, meg a királyhoz csupán ily középkorias hangon szól: úgy meglehetünk győződve, hogy sem Anglia királya, sem az angol parlament nem emelkedtek volt még ekkor jóval magasabb színvonalára a műveltségnek, mint a mely fokon azok VIII. Henrik korában állottak. Azok, a kik magasabb színvonalra emelkedtek, ezek a tudósok voltak maguk: a társadalom ott veszteglett még a régi színvonalon: a társadalom még Bacon korában is csak azon tudományt becsülte valamire, a mely hihetetlen módon képes fölszaporítani az anyagi kincseket, akár az alchymia, akár egyéb e fajta disciplina segélyével, vagy legalább is anyagilag fényes életpályát nyitni az orvosi vagy ügyvédi hírnév segélyével — ezentúl az angol társadalom ez időtt nem becsült egyéb tudományt, legfőlebb még azt, a melyről azt hallotta zsenge gyermek kora óta, hogy meg fogja neki szerezni segíteni a lelki üdvösséget.

És ez az állapot tartott még Bacon korán innen is ott

jó ideig. Bármily elragadtatással szóljanak is Fontenelle meg maga Lord Macaulay Bacon fönnérintett kezdeményezésének hatásáról: e hatás első sorban csakis abban nyilatkozott, hogy Európa legműveltebb államaiban tudományos akadémiákat alapítottak legtöbbször maguk az uralkodók; néhol egyes áldozatkész, dúsgazdag tudománybarátok is, mint ezt pl. Marsigli gróf cselekedte Bolognában (1714.). Ismeretes a francia akadémia — Académie Française — (1637. júl. 10.) alapítása, majd ennek kapcsán az Institut többi négy akadémijának — Académie des Inscriptions (1663., 1701. óta Académie des Inscriptions et Belles Lettres); Académie des Sciences (1666.); Académie des Beaux Arts (1648. szobrászat, festészet, 1666. zene, 1671. építészet); Académie des Sciences Morales et politiques jóval későbbi — alapítása annak minden cultúrpolitikai és sociologiai körülményeivel; de kevésbbé ismeretes tán azon bevégezett tény, hogy maga Leibnitz is tulajdonképp a Verulamii Bacon nyomdokain indult, midőn abban fáradozott, hogy hazájában, Németországban is tudományos akadémiák alapíttassanak. Bármennyire kedvében igyekezett is a »Theodicaea« és »Protogaea« nagynevű szerzője járni — nem önlealázó hízelteljesítésgéből, de mint saját maga szokja vala mondani: »ob pias causas« — a föld akkori hatalmasainak, u. m. a római német császárnak, Nagy Péter czárnak, a szász választó-fejedelemnek és savoyi Eugen herczegnek nem kevésbbé, mint I. Frigyes porosz királynak, tudományos akadémia föllállítása neki csakis Berlinben sikerült. Ő adta hozzá, e tudományos akadémia föllállításához és szervezetéhez, a tervrajzot, de ne higyük, hogy ő, a monadok elméletének szerzője talán tisztán elméleti célokat lebegtetett Poroszország királya és a porosz államférfiak előtt, midőn őket a berlini tudományos akadémia föllállítására buzdíttatta. Nem tette ő ezt, a legtávolabbról sem, sőt inkább határozottan gyakorlatilag közhasznú célokat tolt előtérbe, midőn a föllállítandó berlini akadémiaiban, illetőleg ennek munkálkodásában nem a párisi akadémia által első sorban üzött »curiosa«-kra, hanem mindennek fölött az »utilia«-kra óhajtott¹⁾ a főszlyt fektetni.

¹⁾ L. Leibnitz össz. műv. kiadásának VII. kötetét, Foucher de

A lélek tökélyesedése, a test egészsége és az élet kényelmei egyenlő fontosságúak szerinte, és épen ezért az akadémiából oly intézetet, vagy miként ő mondja, oly »theatrumot« óhajt képeztetni, a mely ne csak észleleteket tegyen, ne csak kísérletekkel foglalkozzék, hogy fölfedezéseket tehessen, de egyúttal képes legyen mind ezen fölfedezéseket az élet kényelmeinek érdekében, szintűgy az ipar mint a művészet terén is lehetőleg értékesíteni. Egészen Bacon szellemében igyekezett tehát az akadémia eszméjének proselytákat szerezni, a mint-hogy a tudós Jablonski püspök is, ki mint alelnök, a némileg kegyvesztett Leibnitz helyett 1711-ben az akadémia megnyitásakor a fölvató beszédet tartotta, maga Jablonski püspök is egyenesen ráutalt Anglia néhai tudós lord kancellárjának kezdeményezésére, alapvető irányeszméire, és őt »dux et auctor«-nak nevezte. Ennyire nem volt képes még a XVIII. században magában Németországban, az egyetemek hazájában sem a tisztán elméleti czélokra törekvő tudomány kivívni még magának a politikai és társadalmi tényezők döntő körében a nyomatékossabb közelismerést, hogy még a berlini akadémia alapításánál is tisztán gyakorlatilag közhasznú motívumok állanak előtérben! De hogy is lett volna erre még ekkor képes a tisztán elméleti czélokra törekvő tudomány, midőn még az ily gyakorlatilag közhasznú czélokra alapított berlini akadémia kellő anyagi fölszerelésének költségeihez sem akartak sem az akkori politikai, sem az akkori társadalmi tényezők komolyabb mérvekben járulni! Jellemző e részben az is, hogy minő utakon óhajtotta tehát Leibnitz az akadémia számára a pénzt beszereztetni. Arról, hogy az állam kellő subventiót adjon az akadémia számára; erről akkor még szó sem lehetett; ezért Leibnitz a legkülönbözőbb természetű monopoliumok jogával óhajtotta a berlini akadémiát államilag fölruháztatni, csakhogy ez valamikép pénzhez juthasson. A papirgyártás monopoliumát, a naptárak monopoliumát, a selyemtenyészés monopoliumát szintűgy rá kívánta a tudományos akadémiára ruháztatni, mint a térképkészítés monopoliumát,

a censura monopoliumát, a tankönyvek monopoliumát, meg azon jogot, hogy az akadémia megbírságozhassa mind azon »rossz munkákat«, a melyek a porosz királyság területén évről-évre megjelennek. Sőt még a tűzoltás monopoliumát is az akadémiának vindikálta e hírneves bölcész, nem rettenvén vissza még azon ötlettől sem, hogy a berlini tudományos akadémia legyen egyúttal a legfőbb tudakozódó intézet is az egész porosz államban, afféle legfőbb »Notiz-Amt«, a mely a tudakozó feleknek holmi lakásbeli adatokkal és egyéb köznapilag gyakorlatias értesítésekkel szolgáljon. Egy része Leibnitz e pénzügyi terveinek valósulásba is ment: a naptár-monopolium azon akadémiának hosszú időközön át csakugyan a legfőbb jövedelmi-forrását képezte. Vajjon a francia forradalmat megelőző ezen cultúrpolitikai állapotai Németországnak arra vallanak talán, hogy 1789. előtt jobban becsülte a tisztán elméleti czélokra törekvő tudományt a keresztyén-germán állameszme korában, mint a jelenkorban?

De van egy más nagy csoportja a bevégzett tényeknek, a mely arra mutat, hogy a tudomány, nem mondom, hogy épen tisztán elméleti czélokra törekvő tudomány, de egyáltalán az olyan tudomány, a mely az egyetemek, az akkoriban még kizárólag a papi, jogászi, tanári és orvosi életpályákra hivatásszerűleg előkészítő egyetemek falain kívül is ápolt tudomány, mint ilyen, csakis akkor birt a maga művelőinek bizonyos társulati tömörülést szerezni — Olaszországtól némileg eltekintve — úgyszólván az egész szárazföldön, midőn a középkor, sőt maga az ezentúl — a szó bevett értelmében — még három századdal továbbra kinyuló keresztyén-germán állameszme kora már csaknem végleg lealkonyodott. Úgy van, ki tagadhatná? Tudományos akadémiák csakis a XVII. század végével, Newton és Bayle korában, meg a XVIII. század folyamában, tehát Voltaire és Diderot korában kezdtek a szó komolyabb értelmében alakúlni az európai szárazföldön. Eltekintve a francia akadémiától (*Académie française*) és ugyancsak a párisi »*Académie des Inscriptions*«-tól, melyek a XVII. század folyamában alakíttattak, de valóban tudományos akadémiákká csak később váltak, nem volt az európai szárazföldön még a XVIII. század előtt oly tudományos aka-

démia, a mely egy tisztán elméleti czélokra törekvő akadémia nevét a szó komolyabb értelmében megérdemelte volna, ha csak a Lorenzo de Medici által a Konstantinápolyból Florenczbe menekült Argyropulos, Gazai Theodoros és Chalkokondylas közreműködésével alapított, tisztán nyelvészkedő és archaeologizáló munkálkodásban tündöklő akadémiát, meg azután a Cosimo de Medici által alapított platonikus akadémiát nem akarnók tudományos akadémiának tekinteni. Irodalmi, meg elvontan bölcsészkedő vagy régészkedő akadémia volt ugyan ez idétt már nem egy Európában, kivált az olasz városokban, ámde ezek többé-kevésbbé azon nagy számú műkedvelő intézetek és társulatok legkomolyabb válfajait képezték csupán, a melyeknek lánczolata a másik oldalra a toulousei meg a barcelonai virágjáték-akadémiák típusában nyert kifejezést. Az elméleti igazságot, mint ilyet, rendszeres, minden egyéb tekintettől független bűvárlat által kutatni és e bűvárlat eredményeit irodalmi közrebocsátás által az emberiség közkincsévé tenni: ennek a föladatnak betöltésére csakis azon akadémiák vállalkoztak hivatásszerűleg, a melyek a londoni »Royal Society« és a párisi »Académie des Sciences« után keletkeztek. Tehát a mai »Institut« egyéb akadémiáin kívül, a már említettem spanyol akadémiák, a berlini kir. tudományos akadémia (1711); a petersburgi csász. tudományos akadémia (1725); az upsalai kir. akadémia (1740); a stockholmi tudományos akadémia (Vetenskapsakademien) (1741); a müncheni kir. tud. akadémia (1741); a koppenhágai kir. tud. akadémia (1743); a haarlemi tudós társaság (1752); a göttingai kir. tudós társaság (1752); a drontheimi kir. norvég tudós társaság (1760); a gotenburgi tudós társaság (1773); a brüsseli kir. tudományos akadémia (1773); és a lisbonnai kir. tudományos akadémia (1779) stb.

Nem lehet tehát komolyan azt állítani, hogy a mióta a hellén-római ódonság szellemi világa a római birodalommal együtt összeomlott, az európai szárazföldön a XVIII. század előtt a tudománynak tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárai, mint ilyenek, magokat az államban és társadalomban érvényesíthették volna: mert a tudománynak tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárai az európai szárazföldön csakis a XVIII. század

zadban kezdtek akadémiákká alakulni, és nyertek némi tekintélyt, mint ezek tagjai, a társadalom bizonyos, magasabb műveltségű körei előtt; azelőtt e tekintélyt csakis az egyetemek tekintélyében élvezhették; úgy de ha végigtekintünk az európai szárazföld egyetemeinek multján, nem fogunk elzárkozhatni azon tény elől, hogy a szabad kutatás lehetősége az összes egyetemeken csakis bizonyos szűk körökre szorítkozott, és ha voltak ugyan a tudománynak a középkor és a keresztyén-germán állameszme későbbi századainak folyamában is folyton egyes úttörő tudósok, a kik a magok kutatásaiban nem átallozták egész erélylyel átlépni azon határvonalat, melyet a tudományos kutatásnak abban az időben egyfelől az egyház, másfelől meg maga az állam kijelöl vala: ők még sem élvezhettek az akkori társadalomban és államban egyéb tekintélyt, mint a minőt egy-egy kitörő zendülés saturdayai, vagy holtuk után a martyrkoszorú ad vala emlékeztőknek. A szabad kutatás — ha eltekintünk a monarchomachok sajátyszerű, de az akkori királyellenes egyházi politika érdekei által nagyon is kimagyarázható tüneteitől — a szabad kutatás még a német egyetemeken is csak a XVIII. század második felében kezdett komolyabb föllendülést venni a tudomány legtöbb ágában, — Göttingában szintúgy, mint Lipcsében és Heidelbergában: arról tehát szólni sem lehet, hogy az 1789-diki véres katastrophá által regenerált társadalom nagymérvű állami és közművelődési átalakulásai előtt a tudománynak tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárai akár államilag, akár társadalmilag komolyabb mérvekben birtak volna érvényesülni, mint ilyenek, az európai szárazföldön. Egyesek szert tehettek ugyan tekintélyre, sőt magas állami állásokra is fölvergődhettek: ámde ez a XVIII. századot megelőzőleg csaknem kivétel nélkül oly mellékkörülmények folytán történt, a melyek csak véletlenül estek össze az illető kiváló szellemnek tisztán elméleti czélokra törekvő tudományos érdemeivel. Nem változtathat ezen culturtörténelmi tényen egyes tudománykedvelő fejedelmek, nem magának a svéd Krisztinának és az orosz Katalinnak fényes előzékenysége sem a tudósok irányában. Az illető választottak rendkívüli kitüntetésekben részesültek, a mig az udvarok kegye rájuk sugárzott, — azontúl

szétoszlott az ő dicsfényök is, mint lenge pára, a mint szétoszlott a hírneves Meibomé, mihelyt ez magára vonta a kegyelt udvari orvos féltékenységet, majd ádáz gyűlölködését. A tudománykedvelő svéd királynő nem is birta helyreállítani többé Meibom tekintélyét, a mióta őt az udvari hangversenyen a kegyencz udvari orvos mesterkedése folytán nagybefolyású urak és hölgyek oly jóízűen kinevették. Ám e téren elvégre is vajmi roppant számmal lehettek volna a hivatalosak, de csakis elenyésző csekély számmal voltak tényleg a választottak.

A XVIII. században mindenesetre inkább birtak már a tudománynak tisztán elméleti czélra törekvő bűvárai államilag is meg társadalmilag is érvényesülni, mint a korábbi századokban; de ha Nagy Frigyes, meg II. Katalin czárnő, sőt egy-némely svéd és dán meg olasz uralkodó magas állami polczokra helyezett is egyes tudósokat, s ha a párisi salonokban nagy becsben állottak is már ekkor a tudomány emberei: mindez korántsem jelenti még azt, hogy a tudománynak tisztán elméleti czélokra törekvő bűvárait a XVIII. században akár az állam, akár a társadalom annyira általános, és annyira állandólag nagymérvű köztiszteletben tartották volna és annyira fontos szerepkört nyitottak volna számukra a nyilvános életben, mint a hogy ezt állam és társadalom a jelenkor legelőrehaladottabb culturállamaiban cselekszik. Akkor nemcsak az oly uralkodók képeztek kivételt, a kik Leibnitznek vagy De Quesnaynek, Neckernek előkelő állásokat juttattak, de kivételt képeztek még akkor az oly párisi és egyéb salonok is, a melyekben a születés rangjával nem tűndöklő Gibbonnak, Voltairenek jelenlétét szintoly ragyogó társas mozzanatnak tartották, mint a D'Argenson őrgrofét, vagy a Montesquieu meg Buffon bárókét. Hisz ki tudott azon franczia tudósról mind e salonokban, ki foglalkozott vele a kormánykörökben, azon rang és vagyon nélküli franczia tudóssal, a ki 40 évvel Leibnitz előtt fölfedezte már a felső analysis alaptételeit? És ki ünnepelte azon sok száz természetbűvárt, történetbűvárt, nyelvbűvárt, jogphilosophot, állambölcsészt, nemzetgazdasági kutatót, a kik az ő zajtalan működésök által előkészítették a XIX. század tudományos haladását, — ki

ünnepelte, ki méltányolta őket csak annyira is, mint a meny-nyire az udvari madrigalok szerzőit szokják vala méltányolni az idétt a felsőbb körök Európaszerte? Azt az abbé Guascót, a ki végig kóborol néhányszor Európán, majd mint kém, majd mint tudálosos kéjencz, ezt az abbé Guascót mint nagy archaeologot ünneplik földrészünknek majdnem összes metropolisaiban.¹⁾ Miért? Tán jelentékenyeknek ismerte el az ő gyenge szakirodalmi kísérleteit a szaktudomány? A szaktudomány alig tudott valamit e szemforgató világi értekezéseiről: de azért a XVIII. század akadémiái mindenütt a leghajlongóbb előzékenységet, és a salonok valódi csodálatot tanúsítanak iránta. Miért? Mert magas pártfogói meleg ajánló-levelekkel küldözgetik őt, mint nagy archaeologot, egyik udvartól a másikhoz, mintán kémül akarják őt Párisban is meg Bécsben is, Turinban is meg Flórenczben is fölhasználni. Hanem Akerbladot, a kiváló nyelv- és régiségbúvárt, meg Achenwallt, a modern statisztikai tudomány megalapítóját, számba sem veszik a kormányok, sem a salonok, sem a külföldön, sem hazájokban. Sőt Achenwallnak, a göttingai tanárnak, még csak a nevét sem ismerik kortársai sem Londonban, sem Párisban; Akerbladnak, bár Párisban, francia nyelven adja ki a phoeniciai régiségekre vonatkozó úttörő munkáját, kellemetlenségei vannak, mint valamely rossz helyre tévedt, hivatlan vendégnek, a sajnápartai palotákban.

Ilyesmi alig történhetnék meg ma már jól nevelt társaságban. Gibbon és Voltaire elérték a dicsőség netovábbját még életökben. Ámde a köztisztelet, a mely őket nem csupán egy helyütt egész a csodálatig környezi vala, korántsem volt oly általános, mint a minő a jelenkorban Európa elismert szellemi nagyságainak úgyszólván földrészünk minden pontján osztályrészül jutott. Edward Gibbon minden túlhízottsága és meglett kora daczára ép oly keresett lovag volt a Châtelet-Lorraine örgrófné és egyéb főrangú szépségek bou-doirjaiban, mint akármely vérbeli herczeg az aranyifjúság színejavából; de azért mégis megtörtént vele saját kortársai részéről, a XVIII. században az, a mi nem történhetett volna

¹⁾ L. Montesquieu bizalmas leveleit, az »Oeuvres« VIII. kötetében.

meg sem Macaulayval, sem Augustin Thierryvel, vagy Rankéval, hogy t. i. irodalmi dicsőségének tetőpontján egész sorozata érte őt a kiméletlenségeknek és nagyúri durvaságoknak, a melyek között bizonyára még a legártatlanabb volt az, a mit irányában egy nagyon előkelő angol lord követett el, a ki, midőn vele találkozott, köszönés helyett azzal vélte a »Decline and Fall« nagynevű íróját legméltóbban üdvözölhetni, hogy gúnyorosan, hetyke hangon rászólt — »Mr. Gibbon, You scribble, scribble, ever scribble!« — »Gibbon úr! hát ön csak írka, írka, még mindig csak írka!« — Voltaire valódi bálványa lőn már jó korán a külföld szabadgondolkodású felsőbb köreinek, és a francia értelmiség jó nagyrészének: ámde azokat az embertelenségig izetlen rossz tréfákat, a melyeket vele még egy Nagy Frigyes sem átallott a világ szeme láttára elkövetni, ezeket az embertelenségig izetlen rossz tréfákat aligha merné elkövetni ma egy Renannal vagy Tainenel nem egy nyugoteurópai állam tudós és bölcs uralkodója, de talán nem merné elkövetni Renannal vagy Tainennel a legkevésbé tudományos műveltségű, állandólag Európában állomásozó kozák-hetman sem. Az igaz, hogy a bámuló rajongásnak olyan fokára sem fogná magát jelenleg egy szellemi nagyság irányában még tán maga a hevülékeny francia értelmiség se ragadtatni, mint a minőre ragadtatja vala magát az a színházi közönség, a mely a Voltaire páholyában ülő szép asszonyt riadozó taps- és éljenvihar közepett arra szólította föl, hogy a bölcsész-költőt ölelje és csókolja meg,¹⁾ hogy ezáltal nyersen ünnepélyes kifejezést a közönség elragadtatásteljes hangulata; ámde másrésről az sem történhetnék meg ma már egy európai culturállamban sem valamely elismert szellemi nagysággal, a mi megtörtént Voltairerel, hogy t. i. őt egy Sully herczeg a lehető legdurvább módon, a szó legocsmányabb értelmében tetteleg bántalmazta, majd meg más gavalérok béreltek föl selejtes egyéneket, a kik Voltairet egy kirándulás alkalmával meglepve, kegyetlenül elpáholták²⁾ és becstelen gúnyszókkal illették, az egész útczái közönség

¹⁾ L. Condorcet, Vie de Voltaire.

²⁾ Hsl. ö. Condorcet i. m. és Hettner Gesch. d. Litg. des XVIII. Jahrh., il. hh. Bővebben erről más alkalommal.

szemeláttára — a nélkül, hogy a francia értelmiségnek e fölötti fölháborodása oly mérveket birt volna ölteni, s a társadalomra oly nyomást birt volna gyakorolni, a mely egyértelmű lett volna a magáról ennyire megfélemedezett Sully herczegnek teljes saloni megsemmisülésével. Azt hiszem, nem mondok sokat, ha azt mondom, hogy az efféle Sully herczegek ma már lehetetlenséggé váltak a szellemi nagyságokkal szemben Európaszerte, és ha akadna mégis rendes, békés időben ama XVIII. századbeli Sully herczegnek valamely Voltaire-féle névvel tündöklő szellemi nagysággal szemben egy vagy más szerencsétlen pillanatában betűszerinti utánzója, a mai értelmiség bizonyára oly rendszabálylyal fogna tudni egy ily merényletre választ adni, hogy a bántalmazó aligha fogna e tétével bármely társadalmilag csak némi-
leg is számottevő körben egész kényelmesen tovább ragyoghatni. Nagy volt a tisztelet is, a mely környezi vala már a francia forradalom előtt az encyclopaedistákat úgy a francia, mint a külföldi szabadabban gondolkozó salonokban. Ámde ha közelebbről vesszük szemügyre egyfelől az encyclopaedisták tekintélyét a XVIII. század hetvenes, nyolczvasas éveiben, másfelől meg egy Gauss, Berzelius vagy Laplace, egy Cuvier, egy Bopp vagy egy Lyell tekintélyét a XIX. század folyamában: úgy fogjuk találni, hogy e kétféle tekintélynek úgy oktani genesise, mint társadalmi jelentősége közt óriási a különbség. A XIX. század e szellemi nagyságait csakis azért emelte oly magasra a nyugateurópai társadalom, mert bennök egy-egy elméleti tudománynak korszakalkotó úttörőjét tisztelte; az encyclopaedistákért meg azért rajongtak a XVIII. század francia meg egyéb szabadabban gondolkozó salonai, mert bennök ismerték föl a leghatalmasabb szövetségest az egyház meg az egyház tekintélyének auspiciumai alatt hagyományosan nagyranőtt társadalmi előítéletek ellenében. Nem az elméleti értéket tekintették a XVIII. század philosoph-tisztelő fiai és leányai első sorban. Nagyon is gyakorlati indok vezérelte őket legnagyobbbrészt úgy a Voltaire, mint a Diderot és La Mettrie cultusában. Menekülni akartak minden áron azon nyomás alól, melyet a vallásos nevelés reminiscenciái gyakorolnak vala kortársaik lelkiismeretére, és épen

azért legnagyobb jóltevőikül fogadták azon egyházellenes, sőt minden positiv vallásnak hadat izenő esprit-ket, vagy ha úgy tetszik, philosophokat, a kik eddig nem sejtett érvekkel bizonyígtatták szóval és munkáikban előttük, hogy »nevet-séges lenne még ezentúl is félni a gyeheña tüzétől, bátran vétkezhetnek a boudoirokban meg a boudoirokon kívül, a mennyit csak tetszik!« Bizony nagyon szűk körre szorítkozott volna a Voltaire-cultus úgy Franciaországban, mint túl annak határain, ha Voltaire csak az által tette volna ismertetessé a nevét, hogy népszerűvé tette a Newton nehézkedési elméletét! Ennél sokkal jobban, hasonlíthatatlanúl jobban emelte az ő társadalmi tekintélyét a saját kortársai előtt azon kísérlete, a melyben, csak azért, mert az u. n. »közvéle-mény« akkortájt Franciaország művelt nagy közönségében a Hookeok, Woodwardok, Burnetek és Whistonok egyeztetési elméleteinek hatása alatt még azt hitte, hogy a geologia a Mózes »Pentateuch«-jában leírt vizözön bebizonyítására szolgálhat csupán első sorban, Voltaire egyszerűen azt igyekezett kimutatni, hogy a hegyek tetején és a hegyek belsejében találtató tengeri kagylók korántsem azt bizonyítják, hogy azon tájakat egykor tenger borította, hanem csak azt, hogy ezek a kagylók Syriából jött zarándokok széles kari-májú kalapjairól potyogtak le.

Franciaországban sem volt tehát 1789 előtt valami eszményi alapja a tudomány emberei cultusának: még kevésbbé volt meg azonban ezen eszményi cultus a római német birodalomban. Pedig Franciaországban nem állott már maga a rendi szervezet sem oly éles elvi ellentétben a tudomány embereinek tisztán, mint ilyeneknek egyéni értékesülhetésével a társadalmi téren, mint a németiség kisebb-nagyobb hűbéri államaiban. A párisi egyetem százados nagy kihatása a nemzeti életre, a parlamentek nagy közjogi szerepkörének a jogi képzettségben, tehát tudományos képzettségben gyökerező folytonos visszahatása a nyilvános élet majd minden tényezőjére; a francia királyok hagyományos szövetkezése a bourgeoisieval, a nemesség ellen, — majd egy külön noblesse de robenak keletkezése és életerőssé izmosodása szemben a kardforgató nemességgel, s végre maga az irodalom, kivált a puh-

licistikai irodalom körülbelül a legisták nagyszerű vívmányai, s részben már azon időpont óta, hogy az állampolgári jog-egyenlőséget hirdető Aristoteles Πολιτικά-ját Oresme V. Károly király számára lefordította: mindez századokon át előkészítette volt már Franciaországban a talajt a tudomány embereinek, a szellemi nagyságoknak egy oly cultusa számára, a minőre, Ulrich von Hutten minden örömtias áradozásai daczára, sem emelkedhetett soha a rendiség idejében az alapos, sőt ne tagadjuk, mélységes német nép tudományszeretete. Valóban szánalmas képet mutat e részben a német nép multja egész a legújabb időkig. Épen az a nép, a melynek kebeléből a tudománynak legtöbb jelentékeny bűvára emelkedik vala ki már 1789 előtt is, épen ez a német nép nem birhatta, míg csak a hűbéri uralom annak legszelidebb árnyalatában is fönnállott, más szavakkal, míg csak a keresztyén-germán állameszme volt nála megtestesülésben, elérni azt, hogy a tudomány embere, mint ilyen, csak annyira is számot tehetett volna az államban és a társadalomban, mint a XVII. és XVIII. század francia vagy olasz társadalmában.

Az a merev, csaknem kasztszerű rendiség, a mely a németség intézményeit egész a legújabb időkig gyökerestül áthatja vala, ez a merev rendiség kimérte századokon át minden egyes alattvalónak a helyét úgy az állami mint a társadalmi hierarchiában, és nem ismert az egyszer kijelölt helyre nézve sem a politikában, sem a társadalmi életben semmiféle compromissumot. Megadta ugyanez a rendiség az orvostudoroknak az »excellētissimus«, a jogtudoroknak a »prudentissimus«, a bölesészettudoroknak meg a »doctissimus« czimet szintűgy, mint a »clarissimus« czimet a hittudoroknak: de azért az állam a tudomány emberét, még a legkiválőbbikat is, hacsak nem jutott valami más úton magasabb hivatalhoz, kevesebbre becsülte, mint akár a legkevesbbé képzett testőr-»fährnich«-et, ha ez nemes szülők sarja volt. Noblesse de roberól, a szó franciaországi értelmében, vagy csak honoratorokról is e szónak magyar rendi közjog szerinti értelmében is, szó sem volt a római német birodalomban; egyszerűen a »Bürgerstand«-hoz lettek a tudomány bűvárai, kezdve az egyszerű magánzó tudortól föl az egyetemi rendes

tanárokig, sőt a berlini, müncheni, lipcei akadémiák tagjaiig hivatalból odaszámítva, és még a szakképzettségre fektetett burokratia csodálatos mügonddali beillesztése után is teljesen ismeretlen maradt a németiség rendi államaiban az a társadalmi positio, melyet a tudomány legkimagaslóbb tekintélyeinek Olaszországon meg Franciaországon magának a művelt társaságnak, a nemzet közértelmiségének gyökeret vert hangulata biztosított. Abban az időben, a midőn XIV. Lajos nem beszélt már, csak kalaplevéve a francia polgárrókkal, ebben az időben még nem volt a németiség rendi államaiban nem hogy uralkodó, de még miniszter sem igen, a ki másként, mint parancsostó vagy pedig kegyelemosztó taglejtéssel állt volna szóba nyilvánosan egy német polgárasszonynyal, és ha nyertek is később többé-kevésbé előkelő hivatalos rangfokozatot vagy legalább rangfokozati analogont úgy az egyetemi rendes és rendkívüli tanárok, mint az akadémiák tagjai, az a positio, a mely nekik a német rendi államokban az államhatalom kezelőivel szemben osztályrésztűl jutott, ez a positio még a XVIII. század kilencedik évtizedében sem igen volt rájuk nézve előnyösebb, mint a minőt a polgárrókok élveztek XIV. Lajos korában, nem Francia- de Németországon. Már XIV. Lajos nivelláló salon-politikája ellen fölajdúl Saint Simon herczeg a maga hirhedt »Mémoire«-jaiban; volt is oka rá az ily fölajdulásra e középkorilag rendiesdi érzületű, korlátolt elméjű, és még korlátoltabb ismeretkörű gögös ó-francia főúrnak — mert hát már XIV. Lajos oda ültette a királyi asztalhoz nemcsak a polgári származású tábornagyokat, minisztereket és ezek nejeit, de elvétve Franciaország leghirnevesebb íróit is. A »Régence« meg XV. Lajos korában ez szokássá lőn, ha nem is rendszeresen a királyi udvarnál, de legalább a legműveltebb francia főnemesi családok palotáiban. A németiség rendi államaiban ily eset nem történt meg, hacsak nem a Nagy Frigyes magánkörében; úgy de Nagy Frigyes és még egynémely apróbb, tudománykedvelő német fejedelem hasonló irányú, épenséggel nem hivatalos, épen nem állami vagy udvari ünnepélyességű, hanem csakis függöny mögötti magán-kedvtöltései nem bírtak lenni még csak annyi hatással sem a német társadalom

felsőbb köreire, hogy ezek még a XVIII. század végével is ne iszonyodva gondoltak volna a párisi Madame de Tencin és Madame Du Deffand salonaira, a melyekben egyszerű, születési rangnélküli tudósok, írók, művészek, mint teljesen egyenrangú salonvendégek jöttek össze a hercegnőkkel és hercegekkel, örgrófokkal meg örgrófnőkkel. A francia salon azon alap gondolata, hogy egyenrangú vendégül gyűjtse egybe a társadalomnak e célra megnyerhető minden kitűnőségét, — ez az eszme teljesen érthetetlen maradt a németiség összes felsőbb körei előtt egész a legújabb időkig: Európa legtudományosabb nemzetének felsőbb körei szégyenlettek volna leszállni azon nagy bűvárok és nagy gondolkozók, azon nagy költők és nagy művészek családaihoz, a kiknek remekműveit e felsőbb körök magányos óráikban különben szintén tán már a fölvilágosult hazafiság egész bensőségteljes melegével élvezgetik vala. Nem, ez a fogalom »toutes les illustrations,« — már maga ez a fogalom teljesen tiltott gyümölcs volt a merev rendiségben leledző német államokban egész a legújabb időkig: hiven a mult vértelt hagyományaihoz, a németiség magas értelmisége meghálálhatatlan szolgálatokat tett ugyan a tudománynak, irodalomnak és művészetnek már a XVIII. század vége előtt is; de azért a német államrend, a német társadalmi rend és erkölcs az maradt: akként kegyelni a kardforgató nemességnek szintén kardforgató és csakis kardforgató őseit, hogy ne sorakozhassék hozzá rangban és ennek folytán még a társasélet ünnepélyeiben, élvezeteiben sem a tudomány, sem az irodalom legkiválóbb képviselője sem. Vegyük hozzá azon vasmarkú censurát, a mely a gondolatszabadság gyakorlati érvényesülését az irodalomban a legtöbb tudományágban lehetetlenné tevő; vegyük hozzá, hogy a tanítási szabadság, a melyre a németiség oly büszke volt már a XVIII. század vége előtt is, vegyük mondom hozzá, hogy a tanítási szabadság oly természetű volt ezidétt a német egyetemeken, hogy a tanár, a ki ügyesen tudta leplezgetni az ő bölcsészeti rendszerének tulajdonképeni horderejét, bátran, egész kényelemmel hirdethette ugyan akár a pantheismust, meg akár az atheismust is, de nem vehette a saját személyes szabadságának, tanszékének, kenyérkeresetének kockáztatása nélkül komoly

kritikai elemzés alá a rendi állam intézményeit — vegyük mondok hozzá mind ezt, és meg fogjuk érteni, mennyire alaptalan mind azok fölfogása, a kik azt hiszik, hogy a keresztyén-germán állameszme diadalának korában, illetőleg e kornak legműveltebb századában, a XVIII. században jobban birtak a tudománynak tisztán elméleti czélokra törekvő munkásai akár társadalmilag, akár államilag érvényesülni, mint a jelen korban.

Nem, ilyesmit csak olyan közönséggel lehet elhitetni, a mely nem ismeri az emberi szellem fejlődése történelmének részleteit. Nem lehet e jelen értekezés főadata dicsőíteni az 1789-ben kitört francia forradalmat, — ártatlanul kiontott vér egész özöne, és a kába emberek legundokabb szenvedélyeinek emlékezete tapad e forradalom cultusához: ámde az emberi művelődés történelmét sem lehet meghamisítani büntetlenül. Pedig egyenesen ezt tennők; meghamisítanók az emberiség művelődéstörténelmének egyik katastrophikus fontosságú nagy lapját, ha elhallgatnók azon óriási változásokat, a melyeket e forradalom részint közvetve a gondolatszabadság, szólásszabadság és sajtószabadság, meg a népképviselői rendszer, s miniszteri felelősség behozatala által, részint pedig magának a különben oly dőre »Convention«-nak és ennek nyomában a »Directoire«-nak czéltudatosan cultúrpolitikai intézkedései idéztek elő az elméleti tudomány embereinek a társadalomhoz és az államhoz való viszonyában az európai szárazföldön. Oly átalakulás volt ez, a melyre nem szoktak ugyan valami különösen jelentékeny súlyt fektetni a hagyományos történetírók, de a mely átalakuláson ha keresztül nem ment volna Nyugateurópa: úgy még ma is oly természetű lenne talán a tudomány elméleti emberei, meg az állam és társadalom közti viszony, mint a minő volt az a Nagy Frigyes atyjának korában.

Magát az 1789-diki forradalmat, bármit mondjanak is Aubertin és a »L'Esprit révolutionnaire avant la Révolution« szerzője, Rocquain, — ezt az 1789-diki forradalmat bizonyára soha sem lett volna képes úgy megcsinálni, mint ahogy tényleg megcsinálta a francia nép, ha a tudomány emberei, vagy mint akkor szokták volt még mondani, a philosophok nem készítették volna elő irodalmi működésök

által az elméket az állampolgári jogegyenlőség, a politikai szabadság és gondolatszabadság eszméi iránti rajongásra. A mit Rocquain mond,¹⁾ hogy a jansenismus kapcsán, s az »Unigenitus«-féle bulla utóhatása alatt keletkezett arczélváltoztatása a francia főpapságnak idézte föl az 1789-diki forradalom szellemét, ezt komolyan venni aligha fogja oly tanulmányozó, a ki fölismeri az 1789-diki forradalom és a kilenczvenes évek legképzettebb vezérszemleiben, Mounierban, Malouetban nem kevésbbé, mint Sièyesben a XVIII. század bölcsészeinek tanítványait. Ugyan minő osztályrész juthatott a soissons-i érsek pásztorlevelének a forradalom előidőzésében, midőn még a vérszomjas Marat is Montesquieu és Rousseau árnyaihoz fohászkodik és térden állva akarna e szellemektől kéretni alkotmányt Franciaország számára?²⁾ Valóban a XVIII. század francia bölcsészei nem voltak ugyan valami eredeti nagy géniuszok; az 1688-diki dicsőségteljesen végződött angol forradalom és ennek inductív bölcsésze Locke tanulmányozása, meg az Etienne Marcel-féle 1358-diki reformeszmék századról-századra tovább gyűrűző reminiscenciáinak kapcsában egyfelől az ódon szellemvilág kincseinek, másfelől meg a ptolemaeusi világnézettel végleg szakító modern természettudomány kezdeteinek beszívása: ezen alapokon épült föl a Bayletől D'Holbachig terjedő kritikai és reformbölcsészek rendszereinek egész épülete.³⁾ Ámde, ha nem is a saját

¹⁾ L. Esprit révolutionnaire avant la Révolution. Paris, 1878. L. a »Rev. D. D. Mondes 1878-diki évfolyamában Brunetière kritikáját Rocquain e könyvéről. Valóban csodálkozhatnánk, hogy írhatott Aubertin művének szemmel látható sikertelenségei után Rocquain ily könyvet, ha nem tudnók, hogy Rocquain is azon írók közé tartozik, a kik mindenáron valami újat, és csakis újat akarnak mondani. Egyébiránt, ha közelebbről tekintett volna Rocquain akár az Etienne Marcel-féle 1358-diki mozgalom, akár a Jean de Troyes-féle 1413-diki forradalom szellemébe, úgy bizonyára kevesebb súlyt fogott volna fektetni a soissons-i és egyéb püspökök fölszólamlásainak forradalomkeltő jelentőségére.

²⁾ L. Montesquieu elmélete című értekezésemet a magy. tud. akad. II. osztályának »Társadalmi értekezései«-ben, 1885.

³⁾ L. Hippolyte Taine »Les Origines de la France contemporaine« című művének első három kötetét, a melyekben azonban tagadhatatlanul egyoldalú álláspontot foglal el e különben gyönyörű műnek ékesen író szerzője. L. más alkalommal bővebben.

géniuszuk mélyéből merítették mind e kritikai és reformbölcészek a fölvilágosodás és az állami meg társadalmi megváltás azon tanait, a melyeket úgy a komoly irodalomban, mint a szépirodalomban hangoztattak: az ő előkészítő működésök nélkül mégis lehetett volna-e egyéb ezen egész nagy forradalom, melyet közvetlenül utóvégre mégis csak a hűbéruralmi kiváltságokkal üzőtt iszonyú visszaélések idéztek elő, — lehetett volna-e egyéb, mint, egy a réginél nagyobb mérvű és kegyetlenebb Jacquerie?

Tehát a tudomány embereinek, a legisták hűbéri előjog-írtó befolyásán, az ódon világ szellemi kincsein, Aristoteles »Politiká«-ján, Newton kosmikus világnézetén és John Locke állambölcészeten fölnevedett XVIII. századbeli kritikai és reformbölcészeknek nagy érdemök volt a középkorból öröklött rendi cultúrpolitika megdöntése és a jogegyenlőségre és gondolatszabadságra fektetett modern cultúrpolitika fölváltása körül. A legnagyobb szolgálatot azonban a francia forradalom a modern cultúrpolitikának nem is közvetlenül a tudományok állami pártfogolására tett ép oly ismeretes, mint hathatós, Michelet által bizonyára nem nagyított és sem Adolf Schmidt, sem Sybel vagy Oncken kutatásai által nem kisebbitett törvényhozási intézkedései által tette: sokkal nagyobb szolgálatot tett a francia forradalom a modern cultúrpolitikának már épen az által, hogy szétfűzta, megsemmisítette azon válaszfalakat, a melyek a társadalmi erőket egykor a középkorból öröklött rendi alkotmányok értelmében egymástól kasztszerűleg annyi századon át elválasztották volt. Divatba jött legújabbán, sőt már Aléxis De Tocquevillenek »L'Ancien Régime et la Révolution« című nevezetes munkája óta úgy állítani oda a francia forradalomnak nivelláló hatása alatt keletkezett modern állampolgári társadalmat, mint valami végzetterhes szerencsétlenséget. A forradalom megszüntette a rendi tagozatot, megszüntetett minden közjogilag érvényes corporatiót le egész a czéhekig. Az a társadalom, mely az 1789-diki átalakulásból előállott, nem a rendek és corporatiók összességéből áll többé, hanem merő egyénekből, egymástól közjogilag mint állampolgároktól teljesen független állampolgári egyéniségekből, a kik nem azért gyakorolnak az alkot-

mány, illetőleg az államjog és a magánjog értelmében jogokat, mintha valamely rendnek, corporationnak tagjai lennének, hanem csakis azért, mert egytől-egyig oly egyének, a kiket az alkotmány állampolgárokként ismer el. Ime a porrá törlesztett, ime a pulverizált modern társadalom! Merő atomok, semmi más, mint merő társadalmi homokszemek, melyeket nem tart egyéb együvé, mint a modern állameszme és a modern államrend! Így kiáltanak föl még a finomabb műveltségű reactio irodalmi szövívei is, és hozzáteszik, hogy végzetterhes csapás ez a minden testületi kötelékből kiszagztatott atomszerű állampolgári egyedek állapota leginkább a nép kevésbé vagyonos millióira nézve: mert, mikép ők, a finomabb műveltségű reactio emberei mondják — ki van lökve most már az állampolgár, mint minden kötelék, minden támasz nélküli merő atom, a gazdasági életküzdelem szörnyű sivatagába, és nem számíthat többé sem a szegényebb sorsú földműves, miként annakelőtte az ő földesurának, sem az iparos az ő czéhének sem erkölcsi, sem anyagi támogatására, még a legnagyobb veszély pillanatában, a legkétségbeejtőbb válságok alkalmával sem!

Nem az én tisztem, különösen pedig nem a jelen értekezés keretében, kimutatni e jajveszéklő theoria közgazdaságtani alaptalanságát, valamint nem foglalkozhatom azon óvórendszerek jogosultságának vagy jogosulatlanságának ismérével sem, a mely rendszereket a collectivismusnak és socialismusnak ma már sok százféle tanfelekezete hozott az irodalom terén javaslatba az atomizált, vagy pulverizált modern állampolgári társadalom életérdekeinek megmentésére, szemben az anyagi életküzdelem közgazdasági nehézségeivel: egyet azonban tudok, és ez az, hogy a tudomány tisztán elméleti célokra törekvő munkásainak minden melléktéktől és mellékérdektől független, szabad egyéni érvényesülése csakis ebben az atomizált, ebben a pulverizált modern állampolgári társadalomban képzelhető, a minthogy egészen más mérvekben, egészen más jelentőséggel voltak is képesek érvényesülni a tudománynak tisztán elméleti célokra törekvő munkásai Franciaországon is azon pillanat óta, hogy széthullottak a testületek keretei és lehullottak a rendiség válfalai. A ki ebben még kételkednék, hasonlítsa egybe Franciaországon a

tudomány elméleti embereinek viszonyát az államhoz a közvetlenül az 1789-diki átalakulást megelőzőtt évek folyamából azon állapotokkal, a melyeket a »Convention«-nak ezen, sok tekintetben annyira örületes és vértelt »Convention«-nak, meg a »Directoire«-nak cultúrpolitikai aktusai megteremtettek, a nélkül, hogy ezen már egyszer megteremtett cultúrpolitikai jogalapot azóta akár az I. Napoléon gépies »Université«-je, akár a restauratio vagy III. Napoléonnak szabadság-korlátozó politikája újra betemethették vagy csak komolyan veszélyeztethették is volna. A 18-dik Brumaire hőse zsarnok volt ugyan nem egy tekintetben: ámde az ő gépeis »Université«-je, meg az »Académie des Sciences morales et politiques« elnyomásában nyilatkozó, rettenetesen naiv szűkkeblűsége nem fojthatták el többé Franciaországon a gondolatszabadságot, a minden tudományos haladás első alapfeltételének, a szabadkutatásnak, a minden irányban szabadkutatásnak ezen incarnatioját és a hadviselés tökélyesbítésére irányozható tudományágaknak botrányos előtérbe tolása e véres dicsőségű császár alatt ép oly kevésbé vethetett gátat a Laplace és Lagrange búvárkodó és gondolkodó kortársai teljes egyéni érvényesülhetése elé akár az államban, akár a társadalomban, mint akár a forradalom rémnapjai, vagy Lavoisier halála. Mialatt Marengo és Austerlitz hőse eljutott Waterlooig és Szent-Ilonáig, a francia tudomány kiváló munkásai már ott állottak az államhatalom legelőkelőbb közegeinek polczán, nem mint egy vagy más rend, egy vagy más kiváltságolt corporatio tagjai, de saját egyéni, tudományos jelentőségöknél fogva; XVIII. Lajos pedig, daczára annak, hogy visszaállította a régi nemesi czimeket és rangokat, az által vélte kimutathatni, hogy halad a korrallal, hogy széket adott Laplacenak és nagynevű tudós kortársainak a páirkamrában. Minő intelme a dolgok fejlődésének! Ez a Bourbon, a ki a maga diadalmas elfogultságában, — hogy ne mondjam, lelkiszegénységében — egész komolyan decretálhatni vélte az utókor számára, hogy a forradalom évei a világtörténelemből, vagy legalább Franciaország történelméből egyszerűleg kitöröltsenek — ez a Bourbon, ez a XVIII. Lajos, abba helyezi most büszkeségét, hogy Laplace és Lagrange

ott ülnek az ő pairkamrájában a Montmorancy hercegek ivadékai mellett! És a Laplaceok, Lagrangeok után jöttek a Victor Cousinek, Villemainek, majd a Guizotk és Thiersek, folyton tágulván azon nagy politikai befolyás köre, azon magas állami polcz, a melyre magokat Franciaországon a tudomány elméleti emberei, mint ilyenek felküzdhetik vala. És e részben tagadhatlanul jelentékeny érdem illeti meg a Lajos Fülöp polgár-királyságát: mert Lajos Fülöp volt az, a ki a tudomány kiváló munkásainak kategóriáját tüzetes törvényalkotása által, az 1830-dik »Charte«-nak módosítása alkalmából behozta, mint állandó elemet, a francia pairkamrába. Ezen törvény alapján helyet nyertek a pairkamrában: »parmi les notabilités,« a képviselőkamra volt elnökei és a legalább 3 ülőszakot szolgált képviselők, Franciaország tábornagyjai, tenger-nagyjai, altábornokai (lieutenants généraux) és altengernagyjai, volt miniszterei, nagykövetei, teljhatalmazott miniszterei, v. államtanácsosai, volt megyefőnökei, v. tartományi kormányzói, a legfőbb számszék és a semmitőszék volt elnökei, volt bírái, stb. mellett, »les membres titulaires des quatre académies de l'Institut« — vagyis azok, a kiket a király ¹⁾ az Institut négy tudós akadémiajának valóságos tagjai közül kinevezni fogott.

A polgár-királyságot elfűtta az 1848-diki mozgalmak szele; vele együtt megszűnt a szaklagos államférfiúi és tudományos erők képviseltetésére fektetett pairkamra is. Ámde ezért a tudomány embereinek állami befolyását nem csökkentette, mert többé nem is csökkenthette volna, sem az 1848-iki rövid éltű köztársaság, sem a III. Napoléon uralkodása. Nem fektetek különös súlyt arra, hogy az 1848-diki köztársaság ideiglenes kormányában ott volt egyéb tudós férfiakon kívül, a költő és történetíró Lamartine mellett a csillagász Arago is, sem arra, hogy azon két vezérférfia a radikális pártnak, a kiknek szintén lényeges rész jutott, úgy az 1848-diki köztársaság föllállításában, mint e rövid éltű köztársaság politikájának befolyásolásában, ez a két vezérférfiú, Ledru-Rollin és Louis Blanc szintűgy a maga tudományos működésének köszönhetette első izromban kiemelkedését, miként Lajos Fülöp

¹⁾ Loi contenant l'article qui remplace l. a. 23 de la charte.

hírneves tudós miniszterei. Ledru-Rollin neve fönmaradt volna a francia jogi irodalomban a közigazgatási bíráskodásról irt jelentékeny munkája folytán, még ha nem is rendezett volna közvetlenül a februári forradalom kitörése előtt izgató bankettek, és ha nem is állt volna szembe később, mint elnökjelölt, Bonaparte Lajossal. Jóval fontosabb e tüneteknél azon bevégzett tény, a melyszerint maga III. Napoleon is szükségét látta annak, hogy a tudomány legkiválóbb munkásainak szabad tért nyisson az államhatalom legfontosabb munkaköreiben és a legmagasabb állami kitüntetésekben. III. Napoleon nevelése meglehetősen egyoldalú volt, szemben a modern tudomány igényeivel; eltekintve a történelemtől, meg a hadviselés tökélyesbítésére szolgáló mechanikától, alig foglalkozott ő valaha tudományosan egyébbel, mint a francia alkotmányok tanulmányozásával, a Napoleon-legendával, meg egy kis munkáskérdéssel.¹⁾ Trónra is a Saint-Arnaudk, Persigny, Morny, Maupask, — stb. tehát oly elemekkel karöltve jutott, a melyek bizonyára nem a tudományok embereinek kultusában nőttek nagyra. Az »Institut« túlnyomó többsége pedig nagyon is tudta éreztetni a 2-dik deczember hőisével a maga nem-tetszését, elannyira, hogy Renan a fölháborodás pillanatában nyíltan szemére vetette a császárságnak, hogy a szellemi munka bajnokai az ő régimejéhez képest valódi aranykorát szomjuhozzák vissza az értelmi életnek az »Ancien Régime«-ben. Renan túlzott, midőn az »Ancien Régime«-t emlegette, de az »Institut« többsége határozottan orleanista sympathiákat táplált az ötvenes-hatvanas években, a min nem is igen fogunk csodálkozhatni, ha meggondoljuk, hogy Lajos Fülöp alatt jóval nagyobb gondolatszabadságot élvezett a francia értelmiség, mint akár a Thiers és Hugo Victor külföldre menekülése, akár Vacherot perbefogatása idejében. Lajos Fülöp saját maga, valamint egész királyi családja, nem a negélyzett előzenységnek boszantólag kimért formáin belül, de az őszintén átérzett barátság megtisztelő hangján és modorában érintkezett az »Institut« legkiválóbb tagjaival, és az igazán átérzett kegyelet hangján, modorában, annak minden egyes tagjával.

¹⁾ Les Idées Napoléoniennes stb.

Mondom, nem csoda, ha III. Napoléon hidegen hagyta Franciaország tudományos világának élitejét, sőt ellenszenvvel találkozott e legfőbb élite túlnyomó nagy részénél még azután is, a midőn saját maga is küzdött, mint Caesar életirója, az irodalmi dicsőségért. Mind ez azonban nem volt képes e higgadt és eszes császárt eltéríteni azon politikától, a melyet ő a tudomány kitünőségeivel szemben követni tervszerűleg igyekezett. Hogy Tacitus fordítójára, Mocquardra szüksége volt, már csak a stylus végett is, az ő cabinet irodájában: ez aligha bizonyíthat e részben egyebet, mint az ő jó ízlését. De nem ebben, és nem is az ő római tanulmányaiban tetőzött az ő elismerése a tudomány társadalmi tekintélye iránt.

A nagy államtestek, különösen a senatus és az államtanács összeállításánál jutott az legszembeesőbb módon fölszínre. A senatus elnökévé, tehát oly állásra, a mely az 1852-diki francia államjog értelmében rangban mindjárt a császár után következett, — a senatus elnökévé III. Napoléon Troplongot, tehát egy egyszerű állampolgárt nevezett ki, a ki a maga hírnevét első sorban az ő jogtudományi érdemeinek köszönheté. Dumast, a vegyészt, Leverriert, a csillagászt, Élie de Beaumontot, a geológot, Sainte Beuveöt, az irodalomtörténészt és másokat a tudomány kitünőségei közül kinevezett sénéatorökké, a mi minden bizonynyal nagy állami kitüntetés volt már csak azért is, mert az államjog értelmében ez a senatus volt tulajdonkép őre az alkotmánynak és az államjogi természetű törvényhozási kezdeményezés joga a senatust illette; eltekintve attól, hogy a sénéateurség elmozdíthatatlan, életfogytiglanos magas méltóság volt, a mely évi 30.000 fizetéssel volt egybekötve. Maga a császár pedig, mint Caesar életirója, komolyan vágyott rá, hogy az akadémia őt tagjává válaszsza, és miután ez nem sikerült a Julius Caesar története megírásának jogcímén, nem mondott le azért még a hatvanas évek végével sem azon reményről, hogy majd megírja még Octavianus Augustus történetét is, és e második munkája után az akadémia őt mégis csak meg fogja majd választani. De a legjellegzőbb vonását a III. Napoléon e részbeli politikájának a becsület-légio évlői tartalmazzák. Franciaországon I. Napoléon óta köztudomás szerint csak

egyetlenegy érdemrend maradt fenn, a »Légion d'honneur«, a mely a maga öt rangfokozati osztályával, eltekintve minden születési és egyéb tekintettől, kizárólag csakis magát a közügy iránti egyéni érdemet van hivatva ugyancsak ezen egyéni érdem jelentőségének arányában jutalmazni. A tudományos érdemek állami kitüntetése különböző államokban az ötvenes-hatvanas évek folyamában nagyon különböző rangfokozatú rendjelek által szokott történni: magasabb rangfokozatúakkal ott, hol a culturállam eszméje inkább az állampolgári jog-egyenlőségre, alantasabb rangfokozatúakkal meg ott, hol inkább a történelmi hagyományokra támaszkodik első sorban. Franciaországban III. Napoléon uralkodása e tekintetben sem mutat visszaesést a forradalom eszméihez képest, sőt kirívó ellentétet mutat — mikép alantabb látni fogjuk — az aristokratikus monarchiák akkori rendjel-politikájával szemben. III. Napoléon alatt ugyanis ott látjuk Dumast a vegyészt, a »Légion d'honneur« nagykeresztesei és Leverriert, a csillagászt a »Légion d'honneur« nagy tisztjei — grand officiers — között; oly kitüntetés, a minőben más államokban a tudomány elméleti munkásai, mint ilyenek, az 1789-diki forradalom előtt, az u. n. keresztyén-germán állameszme megtestesülésének korában, egyetlen-egy európai államban sem szoktak részesülni; de nem részesültek a tudomány elméleti munkásai, bármennyire fényes lett is legyen az ő hírnevök, azóta sem a németiség államaiban, s egyéb európai államokban, sem pedig Angliában. Valóban ahhoz, hogy a tudomány elméleti munkása, mint ilyen, Franciaországban a lehető legmagasabb érdemrenddel diszítetik föl, tehát ugyanazzal, a melylyel a diadalmas hadvezéreket és a történelmileg fontos szolgálatot tett diplomátákat, a legjelentékenyebb államférfiakat szokták csupán rendszerint földiszíteni; valóban ehhez nem nyújt analogont az európai államok culturpolitikája, hanem legfőlebb a török szultán azon actusa, hogy elragadtatásában a Pasteur ebdühellenes gyógykezelési sikerei fölött, a nagy természetbúvárnak a Medsidieh-rend nagy csillagát adományozta.

A jelenlegi francia köztársaság bizonyára nem követ kevésbbé tudománybarát politikát, mint a minőt követett

III. Napoléon. A mellett, hogy jóval nagyobb állami segélyben részesíti a tudományos intézeteket, mint a minőben azokat a második császárság részesítette volt, egész melegséggel ápolja a tudomány kiváló munkásainak kitiüntetésében a sedani katastrophát megelőzőtt évtizedek irányeszméit; és ha a köztársaság senatusában nincs is tüzetes categoria föntartva a tudósok számára, a senatus tagjainak választásánál a törvény mégis bizonyos kategóriát tart fönn az Institut tagjai activ szavazatjogának gyakorlására és azt a választási eljárásnál jelentékeny előnyben részesíti. A francia tudomány legnagyobb kitünőségei e mellett tényleg be is jutottak, még pedig nagyobb számmal, mint ahogy ez III. Napoléon alatt történt, a senatusba. Elannyira, hogy alig képzelhető oly senatusi szervezet, még a kategoriák föntartásának alapján sem, a mely nagyobb számmal lenne képes a tudomány embereit bevinni e nagy államtestületbe. Maga az »Institut« pedig, inkább mint valaha, gyökeret vert, rangfokozati helyet nyert 1871 óta a nagy államtestek mellett az állami ünnepélyeknél, sőt a nyilvános életnek, magának az államéletnek nem csupán ünnepélyes formalitásaiban, de érdemleges jelentőségében is.

Nincs is a francia tudósnak ma már komoly elvi panasza e részben; a mi fölött még panaszokat hallhatunk, ez azon szűkmarkúság, a melyet az állami háztartás az »Institut« irányában még néhány év előtt is tanusított. Tagadhatatlanul megvan az »Institut«-nak már emberöltők óta a maga nagy vagyona; ánde ez különböző időkben tüzetes czélokra tett alapítványokban gyökerezik, a melyek bármennyire fényes pályadíjakat vessenek is évről-évre, vagy legalább lustrumról-lustrumra a bizonyos meghatározott pályakérdések körén belül munkálkodó elmék számára, távolról sem fedezhetik mindazon tudományos szakmák szükségleteit, a melyeknek fedezésére az »Institut«-nek kivált három akadémiája, u. m. az »Académie des Sciences«, az »Académie des Inscriptions et des Belles Lettres«, meg az »Académie des Sciences morales et politiques« hivatva van. Különösen az »Académie des Sciences« volt évek hosszú során át kitéve, nem egy tekintetben, dísztelen nélkülözéseknek, nem levén módjában évenként nagyobb összeget, mint 8500 francot elő-

irányozni, tisztán tudományos czélokra, a maga költségvetésében.

Méltán jajdúlt föl e miatt Francisque Bouillier a »Revue des Deux Mondes«-ban, hangsúlyozván egyfelől az ily csekély pénzerő elégtelenségét a kellő műszerek, kísérletezési gépek stb. beszerzésére, elhelyezésére, másfelől meg a tudományos értekezések kellő mérvben kinyomatására. Hát ezen is segítve lett azóta nem egy tekintetben; de hogy még 1878-ban ily nélkülözésekre lehetett az »Académie des Sciences« kárhoztatva, még 1878-ban, tehát a köztársaság fönnállásának még nyolczadik évében is: ez mindent inkább bizonyíthat, csak azt nem, hogy a tudomány elméleti munkásait kevésbbé tudják megbecsülni Franciaországban a jelenkorban, mint 1789 előtt, vagy csak Lajos Fülöp korában is. Mert sem Victor Cousin, sem Villemaine, sem Thiers minisztersége alatt nem részesült az »Institut« nagyobb állami segélyben, mint a minőben részesült Grévy elnöksége korában, csupán a szükségletek sorozata és mérvei tágultak ki a tudományok egyes szakágainak hihetetlen fölszaporodása és az emberi ismeretkörnek csodálatraméltó kitágulása folytán. 1789 előtt azonban az »Académie des Sciences« alig érezte még egyáltalán e szükségleteket; az, a mi a tüzetes alapítványok kamatain kívül még rendelkezésére állott, nem volt még csak tisztességes alamizsnának sem igen nevezhető.

Visszaesés tehát e ponton, a pénzkérdésben sem észlelhető az állam culturpolitikája részéről, egyéb tekintetben pedig az állam elismerése is oly haladást mutat, a melyhez képest az 1789 előtti állapotokra nem is gondolhatnak ma már a francia tudósok megszégyenülés nélkül. Igen, mert bármily nagy volt is már az »Institut« tekintélye a XVIII. század folyamában: e tekintélyt az »Institut«-nak akkor korántsem kizárólag a tagjainak tudományos érdeme kölcsönözte első sorban, hanem igenis azon körülmény, hogy a legkitünőbb francia tudósok és írók mellett benne voltak az »Institut« egyik-másik akadémiajában mindazon nagyrangú férfiak is, a kiknek nagy állami és társadalmi befolyása fényt árasztott az »Institut«-ra mint egészre, s különösen az »Académie Française«-re, a tágabb értelemben veendő művelt kö-

zönség hite szerint. Midőn Montesquieu 1727-ben az »Académie Française« egyik megüresült székére pályázott, ott ült ezen akadémia tagjai közt¹⁾ három bibornok, hat püspök, kilencz apát, két tábornagy, hat herczeg és pair, öt állami méltóság, három magasrangú bíró és csak hat olyan irodalmi nevezetesség, a kinek nem volt egyéb magas rangja, mint a saját írói hírneve.

Egészen máskép áll ma a dolog Franciaországban. »Que de réunir toutes les lumières, toutes les illustrations de la vie intellectuelle de la nation française,« ez a jelszó 1789. óta az Institut tagjainak megválasztásánál — tehát mindenestre oly jelszó, a mely a maga ruganyosságánál fogva lehetővé tette Lesseps fogadtatása alkalmával Renanra nézve egy meglehetősen szokatlan cultúrpolitikai követelménynek ünneplés hangoztatását is ugyan az akadémiában, a mennyiben t. i. Renan azon óhajtatását fejezte ki a hazafias elragadtatás hangján, hogy vajha minél előbb beválaszthatnák Franciaország azon diadalmas tábornokát is az akadémiába, a ki időközben meg fogta verni a német hadsereget; ámde bármennyire ruganyosnak bizonyult is a föntebbi jelszó egyfelől a nagy mérnöki művek, másfelől meg a szerencsés hadvezérlés irányában: egy mégis kétségbevonhatatlan, és ez az, hogy a XIX. század folyamában nem létezik oly francia többé, a ki az által vélné az Institut fényét emelni még a nagy közönség előtt is, hogy a társadalmi élet verőfénytelt tetőzetéről leszedegedett oly nagyságok akadémiai taggá választását indítványozná, a mely társadalmi nagyságok nem egyúttal a tudományosság, a szellemvilág első rangú nagyságai is. Épen ellenkezőleg vérbeli hercegek, mint Aumale herczeg és a pénzvilág első tekintélye, báró Rothschild egyiránt bensőség-teljes áhitattal versenyeztek néhány év előtt az akadémiai pálmáért; Aumale herczegnek sikerült is elérnie a »legmagasabb kitüntetést,« a »melyet« — a ma inkább, mint valaha érvényben levő francia fölfogás szerint — »francia állampolgár elérhet a társadalomban.« És valamint a pénzvilág

¹⁾ La Critique Française, 1862.; Vian, Histoire de Montesquieu 98. lap.

királyának, báró Rothschildnak szintén megvoltak a maga irodalmi érdemei, a melyekre támaszkodva, e »legmagasabb kitüntetésért« versenyre kelhetni kincsdús élte főbüszkeségének tartotta: szintúgy csak Aumale herczeg korszerű fölfogása mellett bizonyít azon valóban fejedelmi, közel harminczkét millió frankot képviselő nagyszerű adomány, a melylyel ő az »Institut« legközelebbi jövőjét fényesebbé tehetni nagyobb büszkeségének vallotta, mint azon győzelmet, a melyet ifjú korában Abd-el-Kader fölött kivívott. Bizony nem igen érhetne volna alig több, mint másfél évtizeddel Sedan után és az 5,000,000,000 hadisarcz után egy ily magasztosan bőkezű francia hazafi részéről az »Institut«-t egy ily óriás adomány, ha Franciaországban ma már a tudománynak tisztán elméleti czélokra törekvő munkásait kevesebbre becsülné a társadalom, mint ahogy becsülte őket azelőtt!

Hogy is állíthat ilyesmit, hogy is beszélhet komolyan a mai társadalom érzékhányáról, tiszteletlenségéről a tudomány és annak elméleti munkásai iránt manap az, a ki a jelenben észlelni és olvasni tud a mult emlékeiben! Hisz csak oda kell tekintenünk azon temérdek millió értékű palotaszerű nagy istállókra, a melyeket néhány emberöltővel ezelőtt Chantillyban Aumale herczeg elődei a világ bámulatára emeltek és a művészet remekeivel földíszítének, s azután meg kell csak gondolnunk, hogy Aumale herczeg ezen műveltebb palotaszerű istállókát az »Institut«-nak adományozza: és azonnal meg fogjuk érteni a különbözetet, azon ürt, mely a jelenkori társadalom műveltségét, izlését, tudományszeretetét a mult század hagyományaitól elválasztja. Valóban Franciaországban a társadalom még nagyobb tiszteletben részesíti az elméleti tudomány kiváló képviselőit, mint az állam. Verulami Bacon — mint láttuk — még mindenféle színpadias díszítvényt akart mozgásba hozni, hogy a tudósok társadalmi tekintélyét mentől jobban emelhesse. A legmagasabb állami méltóságokkal akarta az akadémia tagjait egy rangfokozati osztályba emeltetni; azt akarta, hogy a hatóságok minden lépten-nyomon hódolva tisztelkedjenek előttök, a közönség pedig térdre omoljon előttök, a merre mennek az utcákon. »Nincs szükség ma már az efféle színpadias eszközökre, fogásokra« — kiált

föl Francisque Bouillier ¹⁾ — »a közönség, a társadalom úgy is tudja, hogy minő tisztelettel tartozik a tudomány embereinek.« Büszke szavak, de könnyen érthetők egy modern francia tudós részéről. A művelt francia előtt nem üres szóvirág ma, hogy az »Institut« tagjává lehetni egy ép oly magas futamú életpálya betetőzését jelenti, mint Franciaország tábornagyjává lenni. Ne zavarja meg e részben fölfogásunkat az a sokféle élcelődés és tréfa, a mit a nagy közönség számára szerkesztett párizsi napilapok, élcslapok vagy egyes regények, beszélek, mesélek, történetkegyűjtemények, adomagyűjtemények, színdarabok időről-időre az akadémia, az »Institut« egyes tagjainak, nem ritkán magának az egész testületnek rovására elkövetni szoktak. Bármennyire pajzánok, sőt néha metszők is ezen élcelődések, soha nem czélozzák azok a tudomány elméleti munkásainak, mint ilyeneknek, társadalmi lealázását vagy csak kevesebbítését sem. Babinet fölött csak oly ártatlanul nevetett az ötvenes években a párizsi divatfi meg divathölgy, mint nevetett Chairephon vagy Meton fölött az athenei színház- és piacz-látogató közönség; Saint-Beuveöt, Leverriert a hatvanas, Duruyt a hetvenes évek folyamában szintűgy megélcelgették a Szajna partjain, mint a metarsioleschákat, chiosi Iont és magát Anaxagorast, hogy Sokratest ne is említsem, az Akropolis árnyában. Ártalmatlan volt Athenében is meg Párisban is az efféle élcelődés: Athenében azért volt ártalmatlan, mert sem Eupolis, sem Aristophanes vagy a komikus Platon gúnyja, meg a phliasi Timon sillosai egyiránt nem voltak képesek elriasztani a tudnivágyók seregét, a csatlakozni vágyó ifjak mindegyre jobban és jobban növekedő seregét a színpadon és egyebütt kigúnyolt, megélcelt bölcsészektől, habár a gúnyolódás és élcelődés neme, a melylyel Athenében illeti vala a bölcsészeket, vagy mint mi mondanók, a tudomány elméleti embereit főleg a conservatív elem, épen nem lenne még egymagában képes számot adni az attikai finomságról — Párisban pedig azért ártalmatlan az efféle élcelődés, mert azok, a kik olvasóikat vagy néző-hallgató közönségüket a tudomány kiváló munkásainak rovására akar-

¹⁾ L. »Rev. d. D. Mondes« 1878. évi f. i. h.

ják mulattatni, csak ugyanazt kívánják folytatni, a mit az ő őrí-
elődek már jóval Molière előtt hagyományos kéjlegéssel gya-
korolnak vala : megörökíteni az oly emberek alakját, a kiket az
elmélyedt szellemi munka szórakozottá, majd gyakorlatiatlanná,
ügyetlenné s mindezek folytán mulatságossá, sőt nevetségessé
tesz. Szó sincsen e támadásokban azon, csaknem állati dühről,
a melylyel a conservatív párt állandó nagy organuma, az
ó-komoedia Athenében az újtási viszketeggel vádolt bűváro-
kat és gondolkodókat üldözi, egész a vérig üldözi vala ; de
nincs szó még csak azon dühről sem, a melylyel a múlt szá-
zad vége felé Marat, a lenézett Marat volt eltelve az encyclo-
paedisták és egyáltalán az akadémia tagjai, mint ilyenek iránt.
Ugyanazon párisi esprit, férfi vagy nő, a ki a legmérgeoseb-
b gúny vagy a legmaróbb élcz nyilat lövi ki az »Institut« egy
vagy más tagjára, vagy tán egyszerre annak valamennyi tag-
jára, túlboldognak érzi magát, ha még aznap este ugyanannak
az académiciennek a páholyában megjelenhet vagy vele
karonfogva a legelőkelőbb és legnépesebb Boulevardon végig-
sétálhat. Szükségesnek látom ezt hangsúlyozni, mert tagadha-
tatlanul vannak a jelenkorban, messze túl Franciaország
határán, oly társadalmak is, a hol az akadémia tagjainak, és
egyáltalán a tudomány embereinek ilyenén nyilvános megélcze-
lése és egyéb fajta megtámadása nem párosúl rendszerint ily
bensőségteljes tisztelettel a tudomány és annak jelesei iránt.
Úgy hiszem azonban, hogy azt még sem kell hangsúlyoznom,
hogy ily hadviselés a tudomány emberei ellenében csakis
alantasabb műveltségű, vagy pedig csakis oly társadalomban
lehetséges, a melyben a középkori hatalommaradványok meg
a nyers tömeg teljes műveletlenségének szövetsége erősebb
még a kulturális középosztály modern műveltségénél és való-
ban modern gondolkodásmódjánál, és a szépirodalom meg a
napjajki sajtó jó nagy része oly kezekben van, a melyek nem az
alapos műveltség és fölvilágosult jóhiszeműség számára dol-
goznak czéltudatosan, hanem tervszerűleg egészen más czé-
lokra.

Franciaországban ez ma már nem is lehetséges többé.
Franciaországban fokozatosan haladt előre ugyan a társada-
lomnak e részbeli nevelése egész 1789-ig ; ekkor azután, kivált

a »Convention« és a »Directoire« különben sok tekintetben színpadias cultúrpolitikai intézkedései folytán, mint egy ugrással, az állampolgári jogegyenlőség alapján szerveződött meg a szellemi nagyságok azon cultusa, a melynek tüztét soha nem lankadó buzgalommal szítja az egész francia társadalom.

Ekkor és ezóta vált csakis lehetségessé a francia salon a szónak mai nem kevésbbé tudománytisztelő, irodalomtisztelő és művészettisztelő, mint demokratikus értelmében. A múlt században is volt már salon Párisban a szó nemesebb értelmében; ámde az a három-négy De Tencin, Du Defland stb.-féle salon, a melyekről az irodalomtörténet megemlékezik, ez a néhány salon, a melyben a szellemi arisztokratia tagjai, a kiváló tudósok, költők, publicisták, államférfiak, művészek csakugyan egyenrangú vendégekül lőnek rendszerint tekintve, úgy a háziasszony, mint egymás részéről — ez a néhány salon még korántsem volt képes átalakító hatást gyakorolni. A főnemesség egy része beletudta magát ugyan találni már az »Ancien régime« alatt is ezen eszmébe: de ugyanezen főnemességnek túlnyomó nagy többsége tudni sem akart ezen újításról a maga jószántából, és hajlandó volt, valahányszor Voltairerrel egy vagy más tudomány kedvelő salonban találkozott, elismételgetni magában azon ismert, egyik túlólszinte rangtársa által egész nyíltan és leplezetlenül megtett interpellatiót: hogy »ugyan Voltaire úr! hogyan is hívják Önt M. de Voltairenek-e, avagy egyszerűleg csak M. Arouetnek, tulajdonképen?«

1789. óta azonban az egyszer-mindenkorra megalakúlt salon nem ismer többé Franciaországban ily retrograd törekvéseket. Bármennyire kizárólagosnak nevezték is a Saint Germain társaságát e század folyamában egy vagy más időben: ez a kizárólagosság nem azt jelentette többé, hogy ne tartották volna még a legconservatívabb érzületű, s legrégebb családfájú francia hercegek, marquisok, vicomteok is stb. a szó egyezményes értelmében szerencséjöknek, ha mentül többen látogatják az ő salonaikat a tudomány és irodalom kiváló nevezetességei közül, mint velők, a hercegekkel teljesen egyenrangú salon-vendégek.

És épen ez jelzi azon óriási irt, mely a francia főnemesi címet viselő családok fölfogását a németiség főnemesi köreinek e részbeli fölfogásától e század folyamában mindenha elválasztotta. Legilletékesebb tanú lehet erre nézve maga az a szegény Rubichon, ez a középkorért rajongó francia közgazdasági író, a ki annyira merész ellentétbe helyezkedett volt az ő vaskos kötetében ¹⁾ a demokratikus szellemű francia politikával, hogy nem is volt már hazájában maradása. Bécsbe is eljött Németországon át, még pedig Metternich herczegnek, a ki az ő irodalmi támogatását óhajtotta igénybe venni, ép oly határozott, mint előzékeny meghívására. De hogy mennyire nem volt köszönet azon fogadtatásban, a melyben úgy a németországi főnemességnél, mint az akkori bécsi salonokban részesült: e felől eléggé biztos, habár nem épen épületes tudomást szerezhetünk magunknak azon idők emlékirataiból. Hogy is bírtak volna egy minden születési, rang nélküli idegen magán-ember teljesen egyenrangú salonképességébe belenyugodni, csak azért, mert ez az idegen magánember híres tudományos író is volt egyúttal? Hogy bírtak volna az ő teljesen egyenrangú salonképességébe belenyugodni ott, a hol elszörnyülködni tudtak csupán, valahányszor Lajos Fülöp kormánya minden születési cím- és rangnélküli francia államférfiakat hitelesített meg nagykövetekül, vagy teljhatalmu miniszterekül a külhatalmaknál?

Írókat, művészeket, s vajmi ritkán hírneves tudósokat is szoktak ugyan esetről-esetre már jókorán e század folyamában a német főnemesi salonokba is befogadni; ámde ez a mint mondám, csakis esetről-esetre történt, mindannyiszor csakis valamely soronkívüli házi ünnepély vagy multság alkalmából: maga a német főnemesi salon nem állott rendszerint nyitva azelőtt senki más, csak az úgynevezett »ebenbürtig« hölgyek és urak számára. Az, hogy IV. Frigyes Vilmos a világhírű tudóst, Humboldt Sándort, különben is benső barátját folyton mint első szolgálattevő kamarását tartotta maga körül, udvaránál, ép oly kevéssé hathatott átidomítólag amaz »ebenbürtig« salonokra, mint a hogy nem hathatott ez irányban azon szívé-

¹⁾ Rubichonról bővebben más alkalommal.

lyesség sem, a melylyel I. Lajos bajor király a művészeket és fíja II. Miksa a tudósokat szokta a saját magán-asztalánál vajmi gyakran megvendégetni. Mindez magántermészetű szívéllyesség volt, a melyet, mint ilyet, az »ebenbürtig«¹⁾ salonok épen nem voltak hajlandók irányadókül tekinteni. Egyébiránt a Humboldt Sándor állandó udvari kitüntetése csakis azon az alapon szólhatott a világhírű tudósnak, hogy ő egyúttal egy régi előkelő bárói család sarja volt, a mely a királyi családdal régi idők óta összeköttetésben állott elannyira, hogy magát Humboldt Sándort is vérbeli hercegek, a porosz királyi család tagjai tartották még mint csecsemőt keresztvízre.¹⁾ Másfelől, hogy már IV. Frigyes Vilmos oly előszeretettel küldött hírneves tudósokat — pl. Bunsent, stb. — nagykövetekül a hatalmakhoz: ez ugyan már nagyban bizonyíthat azok ellen, a kik a tudósok érvényesülhetésének fénykorát a francia forradalom előtti időkben szokták keresni, — miután egymaga IV. Frigyes Vilmos uralkodása alatt több tudós lón diplomatiái küldetésre alkalmazva, mint a hányan Leibnitz előtt és Leibnitz után az összes lefolyt századokban, a római német császárokat, illetőleg ezek kormányát a külhatalmaknál képviselték volt. Tagadhatatlanul veszt azonban e bevégzett tény jelentőségéből, ha meggondoljuk, hogy mind e tudósok legnagyobb részt nem egyszerű tudósok, de — mint Humboldt Vilmos is — született udvarképes gavallérok is voltak egyúttal.

Németországban a tudomány elméleti munkásainak állami és társadalmi érvényesülése még e század folyamában is vajmi lassan haladt előre. Maga az állam a tudomány embereit még a XIX. század első évtizedeiben alig részeltette, a tanári pályán kívül, jelentékenyebb kitüntetésben. A tanári pályán is csak annyiban, a mennyiben pl. Poroszországon a miniszteriális hivatalnoki rangfokozatnak egy vagy más lépcső-fokára léptette őket elő, vagy rendkívüli kormányzati, közigazgatási természetű érdemek, vagy pedig, a mi leggyakrabban történt,

¹⁾ L. a Bruhns-féle életrajzot. Humboldt Sándortársadalmi állásának e vonását rendszerint egészen figyelmen kívül szokta hagyni a kritika, pedig a helyzet tiszta, világos fölismerhetésére ezen adatnak kellő megfigyelhetése is okvetetlenül szükséges.

a tanári rang-idősbőség jogcímének megfelelőleg. A hivatalos rangfokozatnak legmagasabb lépcsőjére azonban nagyon is óvakodott odaállítani oly állampolgárokat, a kiknek nem volt egyéb érdemök, mint azon nagy szolgálat, a melyet mint bűvárok, gondolkodók és írók tettek a tudománynak. Az oly egyetemi tanárt, a ki a kormány meglegedésére bizonyos éveken át derekasan megszolgált, megtették *Regierungsrath*-nak vagy *Justizrath*-nak, további évek folyamán megtették *Oberregierungsrath*-tá, vagy *Oberjustizrath*-tá; később előléptették *Geheimer-Regierungsrath*-tá, illetőleg *Geheimer-Justizrath*-tá, és ha nagyon sokáig életben talált maradni, vagy ha mellékes, azaz nem tudományos érdemeinél, de egyéb tekintetekből, különös pártfogói akadtak, megtették végtére *Geheimer-Ober-Regierungsrath*-tá, vagy *Geheimer-Ober-Justizrath*-tá. A legmagasabb rangfokot, a *Wirklicher Geheimer*-rath rangfokát alig érhetette el még akkor néhány egyetemi tanár, és ezek sem tudományos, de egyéb érdemeik folytán lőnek ennyire fölmagasztalva. Hogy pedig mindezen rangfokok adományozása és az illető egyetemi tanárok valódi tudományos érdemei között csakugyan nem volt semmi oktani egybefüggés: ezt be fogják vallani még a legmakacsabb kételkedők is, mihelyt beletekintenek a német egyetemek évenkénti tanári névjegyzékeibe a huszas, s a harminczas évekből. Csak 1842-ben toldotta meg IV-dik Frigyes Vilmos a magamájus 31-diki rendeletében a Nagy Frigyes által 1740-ben alapított »*Ordre pour le mérite*« című érdemrendet egy külön tüzetes alosztálylyal a művészek és tudósok számára.¹⁾ (»*Friedensklasse für Künstler und Gelehrte.*«) Ezen érdemrenddel tünteti ki a porosz állam még ma is a legkiválóbb tudományos érdemeket. Miután pedig ezen érdemrend a porosz monarchiában épen nem a legelső érdemrend, hanem csakis a »*Feketesasrend*«, meg a »*Vörössasrend*« után következik, s a *Vörössasrend* nagykeresztjét tudósoknak rendkívül ritkán

¹⁾ Ezen érdemrendet tulajdonkép még Károly Emil herczeg (vagy pedig ennek ifjabb fivére Frigyes, később III. Frigyes néven választófejedelem) és I. Frigyes király alapították 1665-ben, illetőleg 1685-ben ezen név alatt »*Ordre de la générosité*«. (L. G. A. Ackermann: *Ordens-Buch*, 1855.)

adományozzák, akkor is csak egyéb magas, pl. politikai, diplomatikai, bírói stb. érdemek kapcsolatában, a legelőkelőkelőbb »Feketesasrend« nagy keresztjét pedig tudósoknak, mint ilyeneknek, még soha nem adományozták és a rend alapszabályai értelmében nem is igen adományozhatnák valaha is: mindjárt első pillanatra kiderül, hogy mennyivel mostohább elismerésben részesíti még a porosz minta-állam, e kitűnőleg cultur-állam is a tudomány elméleti embereinek akár legkimagaslóbb, világra kiható, korszakalkotó tudományos érdemeit, mint a francia állam, a mely mint láttuk, a tudomány legkimagaslóbb képviselőit ugyanazon érdemrenddel, ugyanazon rangfokozatú érdemkeresztzel díszíti föl, mint a legkiválóbb államférfiúi érdemekkel ragyogó minisztereket, diplomatakat, vagy mint a legkiválóbb hadvezéri érdemekkel tündöklő tábornagyokat, t. i. a »Légion d'honneur« nagykeresztjével. Legfőlebb a középkeresztjét nyerték el valamely magasabb rendnek a legkiválóbb tudósok, mint ilyenek, egész a legújabb időkig Németországban; ha nyertek itt-ott nagykeresztet is, úgy ez bizonyára valamely alantasabb rangfokozatú érdemrend nagykeresztje volt, a minőt egyes kisebb német államok tudománykedvelő, kiválóan fölvilágosult fejedelmei szoktak vala a tudomány hírneves tekintélyeinek adományozni — miként valaki megjegyezte: »talán csak azért is, hogy ez által ők maguk, ezen fejedelmek, kifogástalanul haladás-barát culturpolitikájokat Európa értelmisége előtt még akkor is jelezhessék, ha ez által nem is kerülhetnék el némi kirívó zűrhang keletkezését a nagyobb német államok hagyományos culturpolitikai concertjéből.«

Az apró német államok ily rendkívüli jelenségű, tudománykedvelő fejedelmei azonban egyáltalán nem voltak képesek e haladásbarát rendjelpolitikájuk által valami komolyabb mérvben fokozni magának a német társadalomnak nagyjában való viselkedését, szemben a tudomány kiváló nevezetességeivel. A meddig az oly valóban kimagasló tudománytisztelőknek, mint a milyen többek közt az annyira tartalmas és emelkedett gondolkodásáról tanuskodó »Emlékiratait« csak pár hónappal ezelőtt közrebocsátó Koburg herczeg — a mennyire mondom az ily valóban kimagasló tudománytisztelőknek a trónon felségi

jogköre elhatott, hát ezen szűk határokon belül mindenesetre nevezetes hatása volt ezen rendjelpolitikának még a társadalomra is: ugyanezért pl. a kis szász Koburg-Gotha hercezség fővárosában jóval nagyobb is az odavetődő hírneves tudósok tekintélye a társadalomnak nem éppen mélységesen tudományos képzettségű, különben előkelő vagy vagyonos rétegei előtt, mint a mekkora a tekintélye ugyanazon, vagy hasonló hírnevű tudósoknak Drezda vagy éppen Schwerin vagy Neu-Strelitz hasonló színvonalú társadalmi rétegei előtt. Egy nagyon világlátott észlelő mondotta nekem, hogy ha Herbert Spencer, Moleschott vagy a skandináv államok valamelyik nagy hírnevű tudósa Neu-Strelitzbe vagy Schwerinbe jönnének és ott egyes előkelő állású urak által feltűnően kitüntetett fogadtatásban részesülnének: a nem éppen mélységesen tudományos képzettségű előkelő és vagyonos neu-strelitz-i meg schwerini férfiak szintűgy, mint nejeik és fölnőtt leányaik, látva e kitüntetést, bizonyára azt kérdeznék egymástól, hogy ennek a Herbert Spencernek, Moleschottnak vagy Sarsnak a maga hazájában minő nemesi rangja lehet? Drezdában sőt Münchenben is azt kérdeznék, hogy melyik lépcsőfokát érte már el a tanácsosságnak; de Coburgban természetesnek fognák találni e kitüntetést a nem szorosan tudományos, különben előkelő vagy vagyonos körökben is, és szintűgy, mint Párisban vagy Londonban, Genfben vagy Koppenhágában tennék, azt igyekeznének első sorban megtudni, hogy az illető kitüntetett külföldi tudós a maga hírnevét minő munkának köszönheti? Meg lehetünk győződve, hogy ha a berlini tudományos akadémia elsőrangú tekintélyei látogatnak el Neu-Strelitzbe, Schwerinbe, azután meg Drezdába, Münchenbe és Coburgba, szintén nagyon különböző fogadtatásban fognak részesülni alkalom-adtán a nem szorosan tudományos képzettségű, de művelt, vagyonos vagy legalább előkelő és művelt körök részéről. Természetesen egy német városban sem fognák őket annyira ünnepelni: mint pl. Londonban, Turinban vagy Stockholmban — hisz a németek nagyon is megszokták már századok óta a saját tudósaikat: de mindenesetre nagyobb eseményt fog képezni az ő megérkezésök a Szász-Coburg her-

czegség székhelyén, mint a Mecklenburg-Strelitz nagyherczegség székvárosában.

És mégis tagadhatlanul jelentékeny haladást mutat még a német államoknak e részbeli culturpolitikája is, ha egyfelől e század első évtizedeit, másfelől pedig jelen napjainkat, vagy tágabb értelemben a hetvenes és nyolczvanas éveket hozzuk egymással párhuzamba, a múlt századhoz, vagy pedig éppen az u. n. keresztyén-germán állameszme uralmának régibb századait hasonlítjuk egybe a jelenkorral. A XIX. század első évtizedeiben, miként föntebb említém, az állami elismerésnek a tudomány legkiválóbb bűvárai és gondolkodói iránt legfőlebb egynémely alantasabb rangfokozatú érdemrendnek középkeresztje szolgáltatott még csak legfőbb kifejezést; a XVIII. században még ez sem, hanem legfőlebb nagy elvértve egy kis keresztcske; a XVI. században tudományos érdemekért a német államokban egyáltalán nem is adtak még semmiféle érdemrendet, sem egyéb komolyabb állami kitüntetést. A jelenkorban már e részben a porosz állam culturpolitikája is nagyot haladt. Nem érte el ugyan még maga Ranke Lipót sem az állami kitüntetés azon fokát, a melyet Franciaországban a hatvanas években elért volt Dumas, a hírneves vegyész: de már, mint egy meglehetősen előkelő érdemrendnek — a nagykeresztése, és, mint valóságos belső titkos tanácsos szállt pár év előtt sírjába.

Almendingen egyike volt e század elején Németország legnagyobb, legelismertebb jogtudósainak. A világért sem volt forradalmár, sőt a legloyalisabb alattvaló. Azonban éppen úgy a lelkiismeretes szabad kutatás, mint a fölvilágosultan hazafias politikai meggyőződés embere volt. Sok jeles munkát bocsátott volt már akkor közre, midőn egyszerre jónak látta tudományos bírálat alá venni, hazájának, Nassau herczegségnek államintézményeit. És mi történt! Almendingent, ki ekkor nemcsak nagyhírű tudós, de magasrangú államhivatalnok is, afféle »referendarius« volt, erre egyszerűleg elbocsátották a hivatalából: az ő tudományos kritikája miatt kegyvesztetté lőn. Egy nassauai állampolgár sem tarthatott attól, hogy felségsértési perbe fogják az esetre, ha a kegyvesztett nagyhírű jogtudóssal szemben jövőre is a tisztelet azon stylusában fog

érintkezni, a melylyel őt épen tudományos hírneve miatt azelőtt, és ugyan már akkor is környezetik vala, a midőn még nem volt referendarius. Almendingent, a nagy jogtudóst továbbra is megbecsülni, mondom, nem járhatott volna Nassauban semmiféle veszélylyel: mert felségsértéssel nem is lett vádolva. Mindezek daczára, a mint kegyvesztetté lett Almendingen, vége lett Nassauban az ő »becsületének« is. Senki sem akarta őt többé ismerni; a tulajdon könyvkiadói kitaszigálták a könyvkereskedésökből, mint valami elzüllött egyént, nem birt magának kenyeret szerezni, elpusztult a legnagyobb nyomorban, mint valami ragályos élő halott, a kitől mindenki irtózik, daczára, hogy az ő nevét akkor is, meg azóta is a németiség legnagyobb jogtudósai közt emlegették a legelismertebb szakemberek, úgy a napi sajtóban, mint a szakirodalomban. Történt pedig ez az eset a németiség egyik legnagyobb jogtudósával 1820-ban.

Már most kérdem azokat, a kik a tudomány iránti tiszteletnek állítólag oly rohamos hanyatlása fölött szokták jajveszéklő cultur- és erkölestörténelmi conservatív zsoltoszmáikat énekelgetni; kérdem most őket, vajjon megtörténhetnék-e hasonló eset akár a kicsi művelt Nassauban, akár egyebütt Németországon, még magát Mecklenburgot sem véve ki, — ugyan megtörténhetnék-e a mi napjainkban egy kiváló, elismert német jogtudóssal? Ha százszor megbírálja is valaki udományosan a saját hazája intézményeit — de mint Almendingen tevő, a legtávolabbi árnyéka nélkül is a felségsértésnek vagy nemzetellenes, hitfelekezetellenes, osztályellenes gyűlölségszításnak, — ezért nem lehet ma már egy tudós, mint referendarius »kegyvesztetté«. De ha »kegyvesztetté« lenne is az illető állam kormánykörei előtt: ezért még nem fognák brevimanu, kárpótlás nélkül megfosztani a hivatalától, mindennapi kenyerétől; azonban föltéve, de meg nem engedve, azt az esetet, hogy ez megtörténne, ugyan elfordúlna-e azért még egy rég elismert, kiváló érdemű, nagyhírű jogtudóstól a saját hazájának társadalma oly vérlázítólag embertelen módon, mint a hogy ez még a huszas években, Európa egyik legműveltebb államocskájában történt?

Ez épen a különbség a »régi jó idők« és a jelenkor

között; a ki e tüneteket kellőleg méltányolni tudja, csak az fogja azok állításának alaptalanságát teljes mértékben fölismerni, a kik szerint a »jelenkorban nem becsülik már annyira a tudománynak tisztán elméleti czélokra törekvő munkásait, mint azelőtt.«

Angliában szintén határozott alakot öltött a haladás, még pedig egy valóban nagyfokú haladás e tekintetben. Csak hogy Angliában e haladás már jóval korábban kezdett gyorsabb ütembe jönni, mint a szárazföldön, és nem is az állam culturpolitikája kezdeményezte ott e haladás gyorsítását, hanem maga a társadalom.

Angliában az állam nem sokat tett egész a legújabb időig ebben az irányban. Legfőlebb baroneti rangra emelte a legnagyobb természetbúvárokat: Lyellt, Owent, William Thomsont, Murchisont, Dela Bèchet, a minthogy már emberöltőkkel ezelőtt baroneti rangra emelte a hírneves csillagászt, William Herschelt. De ezen túl még magasabb kitüntetés Angliában a tudomány legkimagaslóbb, világhírű nevezetességeinek sem jutott. Mert lorddá lőn ugyan tisztán irodalmi érdemek czímén Tennyson a költő: de hogy Anglia ragyogó történetírója is peeri rangra emeltetett — értem Thomas Babington Macaulayt, — ebben már az ő államférfiúi érdemeinek is osztályrész jutott. Ugyan ez áll Thomas Erskine Mayre nézve is. Egyebet meg alig tett az állam Angliában a tudomány elméleti munkásainak kitüntetésére: hacsak azon pénzbeli segílyt nem akarjuk e rovat alatt fölhozni, a melyet a parlament időről-időre egyes kiválóan közhasznúlag működő tudósok vagy ezek hátrahagyott családjai számára szokott megszavazni.

Nem tehetett pedig ennél többet Angliában ezen a téren az állam épen az előkelő rétegek túlconservatív hagyományos hajlamai miatt, kapcsolatban az anglican államegyháznak e részben szintén hagyományos állásfoglalásával. E saját-szerű érdek-solidaritásra vezethető vissza azon magatartás, melyet a lordok háza úgy a papiradó-kérdésben, mint a csillagászati távcsövekre való üveg túlságosan súlyos megadóztatása kérdésében elfoglal vala, daczára az angol főurak világ-szerte ismert magas műveltségének, daczára annak, hogy

manapság is több, mint 50 lord működik elismert sikerrel a tudományos irodalomban, és csak a 21 angol herczeg között is nem kevesebb, mint 15 foglalkozik egész komolyan részint tudományos, részint publicistikai, vagy egyéb közhasznú irodalommal, köztök egy oly elsőrangú tudományos író is, mint Argyll herczeg, a »Reign of Law« hírneves szerzője. Csak nagy nehezen vihette keresztül a kormány Angliában a »Civil Service Examination«-t; ennek azonban korántsem a tudományos szakképzettség terjesztése volt a célja első sorban, hanem csakis azon hiányok utánpótlása, a melyeket a még a középkorból öröklött és azóta csakis — mint mondani szokták — »történelmileg fejlődött« angol egyetemi és középiskolai oktatás kirívó szervezeti egyoldalúsága, részben határozott félszége állandósított meg az államszolgálatban. A »Civil Service Examination« tehát létrejött nagy nehezen; de a középiskolai oktatás ügye megmaradt eddigi, sajnálatraméltó állapotában. Pedig bármennyire javult is az elemi oktatásügy állapota néhány év óta a megalkotott egységes elemi tanodai törvény alapján; és bármennyire igyekszik is a 7 egyetem, még maga az ősrégi Oxford is önkormányzatilag javítani az öröklött hiányokon és félszégeken, a modern haladás követelményeinek irányában: mégis, a tudomány elméleti munkásainak társadalmi érvényesülhetését misem lenne képes az eddigieknél nagyobb mérvekben lehetővé tenni, mint ha megszűnne Angliában azon dualismus, a melyet a társadalom középrétegeiben ugyancsak a középiskolai oktatásügynek sok tekintetben megütközést keltő fogyatékossága tart ébren még napjainkban is. Angliában nincsenek állami középtanodák, sem gymnasiumok, sem reáliskolák. Ahhoz hasonló tanfolyamot, minőt a Németbirodalomban, Ausztriában és minálunk Magyarországon a főgymnasiumokban, Franciaországban pedig a Lycéeken nyer az egyetemre törekvő ifjú — ehhez hasonló középtanodai tanfolyamot csakis vagy 11 úgynevezett »Great Public School« — u. m. Eton, Rugby, Harrow stb. — nyújt a 34.000.000 lakosságú »Egyesült-királyság« összes, magasabb tudományos pályára készülődő ifjúságának. Görögül pl. és latinul, a szó komolyabb értelmében, csakis ezen 11 »Public School«-ban tanítanak; a ki tehát nem jut bele ezen

11 »Public School«-ba, ha csak külön szaktudóst nem tart neki az atyja a szülői háznál évek egész során át, az ilyen ifjú alig foghat Oxfordban, Cambridgeben vagy egyebütt az egyetemen a szó komolyabb értelmében magának kellő classikai műveltséget annak idejében elsajátíthatni — miután van ugyan vagy 2000-nél több u. n. Grammar School Angliában: ámde ezekben legfőlebb oly fajta képzettséget sajátíthat el magának a tanuló, mint Németországban egyik-másik gyarlóbb »Bürgerschule«-ban, megtoldva egy kicsi »latin«-nal, a mi ugyancsak keveset jelent, görögül pedig ezen »Grammar School«-okban egyáltalán nem tanítanak, vagy csak itt-ott a betűket ismertetik meg mintegy magán kedvtelésből.

Igen ám, de Eton, Rugby és még az a néhány többi »Public School« nem áll nyitva mindenki fia számára; ezek egytől-egyig oly tápintézetekkel stb. egybekötött alapítványi tanintézetek, a melyek ugyancsak az alapítók rendelkezései-nek értelmében csakis bizonyos családok tagjainak, meg ezen családok tüzetes pártfogoltjainak adhatnak helyet — ezeknek is méreg drága pénzért — úgy a tan-, mint a tápintézetben. Ha megüresül egy vagy más, alapítványilag megkötött hely ezen »Public School«-okban: hát akkor olyan verseny, olyan tusa fejlődik ki száz meg száz család részéről ma már ezért az egyetlenegy tanulói illetőleg tápintézeti növendék-állomásért, hogy erről fogalma sem igen lehet szárazföldi cultur-politikusnak. A gazdagság óriási Angliában, a vagyonosság, már t. i. a közepes jómódú vagyonosságon fölül álló nagyobb fokú vagyonosság statisztikai számaránya szintén fölülmúlja a szárazföldi nemzetgazda képzelmét: nem csoda tehát, ha a gőz és a villam értékesített erejének e mai rohamos fejlődésű korában oly családok egész tömegei küzdenek e dúsgazdag országban a magasabb műveltség elérhetéseért fiaik számára évről-évre, mint akár egy egész hadsereg; és miután a hagyományos izléshez rendkívüli szívósággal ragaszkodó angol társadalomban csakis az a magasabb műveltségű ember, csak az a »valódi gentleman,« a ki a mellett, hogy a legdivatosabb fehérneműből hord inget, és a legsolidabb bőrből czipőt meg keztyűt, még Thukydidest szintúgy, mint Cicerót az eredeti szövegben képes olvasni, vagy legalább azt, hogy erre csak-

ugyan képes, ennek valószínűsége kimutatására szemlátomást rendelkezik mindenféle tisztességes segédeszközzel; vagyis miután az angol társadalomban még manap is azt tartják, hogy valódi úri ember csak az, a ki tudja mind azt, a mit csak Rugbyban, Etonben és még néhány ily »Public School«-ban lehet megtanulni, ide, ezen tanintézetekbe pedig csak aránylag nagyon csekély számú előkelő családok sarjai vagy pártfogoltjai juthatnak be: nem csoda, ha pár százezer olyan angol, a kit különben művelt embernek lehet neveznünk, lelke mélyében, a szó szoros értelmében el van keseredve mind az ellen, a ki a klasszikus műveltség lépcsőzetén emelkedik föléje a társadalom hagyományosan egyezményes hierarchiájában. Csak Robert Low azon híres beszédét kell elolvasnunk, a mit ezen államférfi a »Civil Engineer«-nek nagygyűlésén tartott, és meg fogjuk érteni, hogy mennyire komoly Angliában e kétféle iskolai műveltség által fölidézett és még folyton ébren tartott társadalmi dualismus.

Ha nem létezne ezen dualismus: hát akkor bátran azt mondhatnók, hogy bár az angol állam kevesebbet tett a tudomány elméleti munkásaiért, mint a francia állam, az angol társadalom mégis fölülmúlja még a francia társadalmat is a tudomány embereinek megbecsülésében. Mert valóban nagy a tisztelet Angliában a tudomány emberei iránt. Csakis az a titkos, fölszínre nyíltan ritkán kerülő ellenszenv, a melyet a klasszikai műveltséggel véletlenül nem bíró, különben azonban kiváló természetbúvárok, mérnökök, gépészek, agronomok stb. éreznek a görög- és latin klasszikusok emlőin nagyranőtt »scholar«-ok ellen, csakis ez az ellenszenv osztja úgyszólván kétfelé a tudomány képviselői iránti valóban nagy tiszteletet az angol társadalom felsőbb és középrétegeiben. De így is valóban eszményi magaslatra emelkedik az. A világ leggyakorlatiabb nemzete, az a nemzet, a melyet nem-ismerői szatócsszerű észjárással szoktak vádolgatni, — ez az angol nemzet határozottan melegebb kegyeletet tud mutatni a maga tudósai iránt, mint a minőt a tudósok par excellence hazájában, Németországban, a mindennapi élet egyhangú küzdelmei közben elfogulatlan észlelők a tudomány elismert jelesei iránt tapasztalni szoktak; és ha nem is nyilatkozik a kevésbbé hő-

vérű angol társadalomban a tudomány cultusa oly zajos nyilatkozványokban, mint a francziáknál, áthatja az mégis ma már az angol társadalom összes felsőbb rétegeit. És ez épen e haladás további sikereinek nem utolsó biztosítéka. A mióta Viktória királynő a nagy természetbúvárnak: Sir Charles Lyellnek, karján jelent meg a közönség előtt a virágházakban; nem gondol többé csakis a VIII. Henriknek különben államilag még érvényben levő fölvonulási rangfokozatos jellegzetességeire. Nem is lenne ma már lehetséges egy újabb kiadású lord Manners, a kinek ajkairól nyíltan hangozhatnék az a kulturrelles szózat, hogy

»Let arts, science and manufactures die
But save alone our old nobility.«

Angliában nincs ugyan még tudományos akadémia, nincs oly állami, vagy nemzeti intézet, mint a minő a francia »Institut,« és a berlini, petersburgi, stockholmi, koppenhágai, turini, bécsi vagy amsterdami akadémia. Nincs oly törvény, a mely mély tiszteletre intené a közönséget a tudósok iránt, mint volt ily törvény Spanyolországban; merő egyszerű társulat a »Royal Society« Londonban, a mely tagdíjfizetés alapján egyesíti magában Anglia legnagyobb tudósait, főleg pedig természetbúvárait és matematikusait. Merőben egyszerű társulatok a többi nagy londoni tudományos társulatok is, — a »Geological Society,« — a »Royal Astronomical Society,« — a »Linnean Society,« — a »Zoological Society« stb. De miután Angliában minden magasabb műveltségű ember, még ha nem szaktudós is, melegen érdeklődik, már csak mint »gentleman« is, a tudomány haladása és ennek eszközlői iránt évről-évre, szintűgy mint a művészet haladása, a politika, a vasútak szaporodása iránt, tudja azt Angliában manap minden magasabb műveltségű férfi és nő egyaránt, hogy az, ha valakit a »Royal Society«-ba fellovúl fölvesznek, vagy pedig a többi tudományos társulat, pl. a »Geological Society« vagy a »Royal Astronomical Society,« »Royal Asiatic Society,« »Royal Geographical Society,« »Zoological Society« stb. választmányába — council — beválasztanak, ez csak nagyfontosságú tudományos búvárlatok jogcímén történhetik, és épen azért az illetőre nézve rendkívül

nagy kitüntetés. Nem is szaktudósoktól, de inkább nagyon is világias vegyes társaságban hallottam egyszer Londonban azt az általános visszhangra talált megjegyzést, hogy »nagy tekintélyt nyújt ugyan az embernek, ha azt irhatja a saját neve után, hogy »M. P.« azaz »Member of Parliament,« de sokkal nagyobb tekintélyt szerez az, ha valaki »F. R. S.«-et irhat a neve után, mert ez azt jelenti, hogy az illetőt fölvették, többé visszautasíthatatlanul egész élete fogytára, és még az utókorral szemben is Anglia legmagasabb szellemi arisztokráciájába.» — Nos, és hanyatlást jelentene ez talán a tudomány elméleti embereinek társadalmi érvényesülhetésében? A XVII. században aligha akadt volna Angliában tíz oly világfi, a ki akkép lett volna meggyőződve, és ezt ki is merte volna mondani, hogy többre tart egy elismert tudóst, mint egy parlamenti tagot; a XVIII. században még maga a tagadhatatlanul magas műveltségű és sokoldalú lord Chesterfield is még azt hitte, hogy csak törpe kisebbség az »a jól nevelt társaság« körén belül is, a mely határozottan nagyra tud becsülni egy tudományos hírnevet, még ha nem áll is kapcsolatban politikai befolyással, nagy vagyonnal vagy magas születési rangfokkal. Ma a XIX. század utolsó negyedében így gondolkodik már minden valódi gentleman, így gondolkodik, nyilatkozik és viselkedik ma már Angliában az egész művelt társadalom.

Ez Európa három vezénylő nagy nemzeti társadalmában jelenleg az állapot a fölvetett kérdésben. A németiség, ámbár tagadhatatlanul fölötte áll sok tekintetben a francziának, nem érte még el a saját állami és társadalmi fejlődésének azon fokát, melyet elért már a saját állami és társadalmi fejlődésében a franczia: nem kicsinylő fölfogás ez a különben ma a tudományos munkálkodás élén haladó és egyúttal a háború művészetében is vezérszerepet játszó német nemzetnek úgy pszichikai, mint somatikus tulajdonai felől, — hanem csak egy tisztán fejlődéstani ténynek tárgyilagos konstatálása, a mely általánosan szólva, azon biológiai elvben leli magyarázatát, hogy mentül nagyobb élettartamra és mentül fensőbb fokú életműködésre van valamely szerves test hivatva, annál lassabban éri el az a maga fejlettségének tetőpontját. A franczia már elérte, sőt tán már túl is lépte a maga férfikorát —

ha szabad e képleges kifejezést használnom, a német még úgyszólván ifjú korát éli csupán: ezért nem érte még el a német társadalom a jogegyenlőségen alapuló teljesen modern társadalom azon fejlettségi fokát, a melyen a francia társadalmat már pár emberöltő óta szemléljük; ez az alapoka azon bevégzett ténynek is, hogy daczára a német értelmiség valóban nagyszerű tudományos érdemeinek, daczára mélységes bűvárkodási szellemének, a német társadalom a saját maga fejlődése, a franciaénál nagyobb élettartamra, nagyobb czélokra hivatott, és épen ezért a franciaénál lassabb méretekben előrehaladó fejlődése jelenlegi stádiumában a tudomány tisztán elméleti czélokra törekvő munkásai nem birnak még a németiségnél ez idő szerint sem államilag, sem társadalmilag annyira fényes mérvekben érvényesülni, mint Franciaországban. Hasonló, bár nem teljesen azonos okoknak és ezenfölül még az állam és társadalom közti egészen sajátzerű viszony történelmi fejlődésének lehet tulajdonitanunk, hogy Angliában az állam szintén nem karolta föl még oly fényes mérvekben a tudomány érdekeit, mint Franciaországban. Ámde Angliában a társadalom már utólérte jóformán azon cultus magas fokát, a melyen a franciaíknál a tudomány előharczosai iránti odaadásteljes kegyelet eme pár emberöltő óta rendszeres következetességgel nyilvánul, — és ha visszatekintünk nemcsak a keresztyén-germán állameszme uralmának korábbi századaira, de akár csak a XVII. és XVIII. század társadalmára is, határozottan föl kell ismernünk azon óriási haladást, melyet a tudomány tisztán elméleti czélokra törekvő munkásai, előharczosai állami és társadalmi érvényesülésében észlelünk, a mult század végétől jelen napjainkig, úgy Német- mint Franciaországban és Angliában.

E haladás, ezen valóban óriási haladás azonban korántsem szorítkozik földrészünk említett három vezénylő nemzetére: nyilvánul az Európa valamennyi kulturállamában úgy államilag, mint társadalmilag. Sem idő, sem tér nem engedik tüzetesen szólnom ezúttal azon nagy és örvedetes haladás ismérveiről is, a melyeket a XIX. század folyamában a mult-hoz képest úgy az olasz, spanyol, portugall, mint a dán, svéd, hollandi, s legújabbán a norvég állam és társadalom is mutat;

csak egy nevezetes mozzanatra kívánok utalni; a mely már magában véve is élénk világot vethet az általam hangsúlyozott nagy haladásra.

A XVIII. század folyamában még nem létezett állam Európában, a melynek törvényhozásában az alkotmány, az államjog állandó széket, akár felsőházi, akár alsóházi, vagy curiatim tagságot biztosított volna a tudomány elméleti előharczosainak, eltekintve minden testületi érdekképviselési kapcsolattól, tisztán, tüzetesen, kizárólag csakis tudományos érdemek jogczimén. A XIX. század azonban egyre több államban látja a tudomány előharczosai előtt, tisztán, tüzetesen és kizárólag csakis az ő tudományos érdemeik állami elismeréseül megnyilni a törvényhozó testeket, illetőleg ezek felsőházait.

Igen, mert nemcsak a Lajos Fülöp pairkamrájába emelte be az alkotmány, illetőleg a módosított »Charte« a tudomány kimagasló kitünőségeit, az »Institut« tagjait, a »Collège de France,« a »Sorbonne,« a »Faculté«-k leghirnevesebb tanárait; megnyilt az egységesült olasz királyság »Statuto fondamentale«-jának alapján a tudományos akadémiák tagjai és a fensőbb közoktatásügyi tanács tagjai, mint ilyenek előtt az olasz állam senatusa, felsőháza is, — a »Statuto fondamentale« 33. §-a szerint. Megjegyzem, hogy Toscana nagyhercezség törvényhozása még korábban megtestesítette már ezen eszmét mint a Sardiniaié, a melynek »Statuto fundamentalé«-ja szolgál most köztudomás szerint alaptörvényül az egész egységesült olasz királyságnak.

Spanyolországban az 1808-diki »Constitucion« 64. §-a szerint helyet foglaltak az egyetemek követei is, számra 15-en, az »Estamento del Puebló«-ban: »de quince diputados de las Universidades, personas hábiles (böles férfiak) ó distinguidas por su mérito personal en las ciencias ó en las artes.« Tehát a tudományokban és a művészetekben való személyes érdemek kitünő volta már jogczim volt az országgyűlési — kortes — tagságra, de természetesen csak, mint egyetemi küldötteknek. Bonaparte József király alkotmánya volt ez, tehát a franczia eszmék visszhangja legalább egészben, és nem a spanyol történelmi fejlődésé. A tudományokban való személyes érdem, mint

törvényhozói jogczim, nem is fordul elő semmiféle korábbi codigóban, a grandok klasszikus hazájában. Az 1812-diki alkotmány csak egy kamrarendszert ismert, ugyancsak a francia forradalom eszméinek kihatása alatt; de a forradalmak leveretésével fölszínre jött rendi reactió alkotmányozásaiban nem fordulnak elő többé a tudomány kitünőségei Spanyolország senatusában: sem az 1834-diki »Estatuto Real,« sem az 1837-diki »Constitucion,« sem az 1845-diki »Constitucion« nem nyit tért a senatusi tagságra a tudomány embereinek személyes tudományos érdemek jogczimén; sem az akademiák tagjairól, sem az egyetemi tanárokról nincs említés téve az illető §-okban. Csakis 1869-ben, az akkori demokrata szellemű alkotmánynak 62-dik §-a hozza be a senatusba ismét az egyetemek rectorai és rendes tanárai közül, valamint az Academia Española, az Academia de la Historia, az Academia de Nobles Artes, az Academia de Ciencias exactas, fisicas y naturales, az Academia de Ciencias Morales y politicas és az Academia de Ciencias medicas elnökei, igazgatói közül azokat, a kikre a választók bizalma esik. Az 1876-diki alkotmány 22-dik »Articulo«-ja már bőkezűbb: mert ez a maga 9-dik és 10-dik pontjában már nem csak az említett akademiák elnökeit, igazgatóit, de mind ezen akademiák rangidősb tagjait is azok közt sorolja föl, a kik közül senatorokat, felsőházi tagokat a király kinevezhet és a kik közül az illetékes testületek választhatnak.¹⁾ Szintúgy az egyetemek rendes tanárait is, a rangban idősbek közül.

Portugalliában a pár évvel ezelőtt módosított felsőházi szervezet — Cámara dos pares — az alkotmány rendelete

¹⁾ Constitucion 1876. 22, 10. »Académicos de número de las corporaciones mencionadas que ocupen la primera mitad de la escala de antigüedad en su cuerpo. — Los comprendidos en las categorías anteriores deberán además disfrutar siete milquinientas pesetas de renta, procedente de bienes propios, ó de sueldos de los empleos que no pueden perderse sino por causa legalmente probada, ó de jubilacion, retiro ó cesantia. (Jellemző szűkkeblűsége a conservatív állambölcsészegnek, mely megteszi ugyan ezen cultúrpolitikai concessiót a haladás szellemének, de azután mindjárt 7500 pesetas censussal sánczolja körül a tudományos kitünőségek jogczimeit a felsőházra — nehogy valamikép kevésbbé vagyonos tudósok is bejuthassanak a grandok mellé a senatusba !)

szerint értelmi képesítvényhez lőn kötve még a születési jogczimen kinevezettekre nézve is, a mennyiben t. i. csak oly főurak — grandes — lehettek felsőházi tagokká, a kik egyetemi rangfokot, — tudorság stb. bírnak fölmutatni.

A módosított alkotmánynak a felsőházra vonatkozó szakasza, illetőleg a felsőházzal alkotott törvény csak évek múlva fog ugyan életbelépni Portugalliában, és akkor megszűnik ugyan fokonkint a születési jogczim, de a felsőházi tagsági állomások bizonyos kategoriák szerint fognak betölteni, a melyek között helyet foglalnak a tudomány kitünőségei is.

Dániában a felsőház — Landsting — tagjainak egy részét az 1866-diki alkotmány értelmében a király szabadon nevezi ki ugyan, de tekintettel a közügyek körüli érdemekre, és ezen érdemek közt a tudományos érdemek méltánylása a dán államnak újabb időben kiváló gondját képezvén, Dánia legnevezetesebb tudósai tényleg ki is nevezettek felsőházi tagokká. Hasonló értelemben történt egyes kiváló tudósoknak felsőházi taggá neveztetése az egyes német államokban is, a hol azonban, pl. a Szász-királyságban, az egyetemi testületnek, mint ilyennek, képviseltetése is még mindig a vezéreszme.

Ennél sokkal tisztább, világosabb jogczimen nyitott tért 1867 óta az alkotmányos osztrák császárság, a tudomány kiváló előharczosainak a Reichsrath »Herrenhaus«-ában, és a mi fölött mí magyarokúl első sorban örvendhetünk, a magyar törvényhozás is Magyarország országgyűlésének legújabbban reformált felsőházában.

Legújabbban a németalföldi alkotmány is (1887) szintén behozta a tudomány kitünőségeit a felsőházba.

Mind ez oly tünet, a melyre nem akadunk a lefolyt századok államéletében; de megérthetjük az okát is, hogy miért nem birtak a lefolyt századok törvényhozásai fölemelkedni egy ily nagyjelentőségű gondolatig. A tudomány, a tisztán elméleti czélokra törekvő tudomány nem volt még, és tekintve azon keresztyén-germán állameszme hagyományos uralmát, nem is lehetett még oly nagymérvű tisztelet tárgya a mult századok államai előtt; ezért ha ott is látjuk úgy az angol alsóházban, mint a szárazföld egynémely államának törvényhozásában az egyetemi tanárokat: nem, mint az elméleti tudó-

mány előharczosai nyertek ők állandó széket a mult századok törvényhozásainak tanácsstermeiben, hanem csakis, mint az Egyházzal összeszótt egyetemi testületi rendszer, illetőleg mint ezen testületi rendszerben jórészt anyagi mozzanatokra való tekintetből is kifejezésre jutott érdekkapcsolatok képviselői.

Csak a modern állam, az állampolgári jogegyenlőségen és a gondolatszabadságon alapuló modern állam volt képes fölszárnyalni odáig, hogy peerekké tegye azokat, kik, mint a tudományos búvárkodás, a gondolkodás mesterei árasztanak fényt, vagy szereznek legalább becsületet nemzetök hírnevének a világ előtt.

Természetes, hogy a mult századok társadalma, mint ilyen, társadalmilag szintén nem lehetett még képes oly komoly mérvekben és annyi oldalról méltányolni, értékesíteni és kitűntetni az elméleti tudomány embereit, mint a mennyire ezt a jelenkor társadalma teheti. A mult századok társadalma — kellő gondolatszabadság hiányában, a kasztszerű rendiség válfalainak nyomása alatt nem is jöhetett abba a helyzetbe, szemben a tudomány embereivel, mint tisztán elméleti célokra törekvő búvárokkal és gondolkodókkal, mint a mely helyzetben van velök szemben a modern társadalom.

Volt ugyan egy körülmény, a mely nagyban fokozta a mult századok folyamában azon látszatot, mintha a tudomány embereit csaknem utólérhetetlen magasban szemlélte volna szükségkép az akkori társadalom saját maga fölött. Nem létezett akkor úgyszólván még sehol az európai szárazföldön oly kulturális középártege a társadalomnak, a mely az egyetemet végzett, tudományos képzettségű emberek és a legegyszerűbb elemi ismeretekre szorítkozó népiskolából kikerült vagy még abba sem járt nagy tömeg közt tátongó ürt áthidalta volna. Nem csoda hát, ha eltekintve a nagyobb városok többé-kevésbé művelt polgárainak aránylag úgy sem nyomatékos számerejétől — nem volt az akkori kiváltságos világi rendeknek túlnyomólag meglehetősen alantas fokú műveltsége folytán a mult századok társadalmában úgyszólván ember, ha csak nem az egyetemi tanfolyamot végzettek, a kik egy tudósnek még csak élethivatását is, mint ilyen, csak megközelítőleg is méltányolni képesek lettek volna. Valami mystikus,

valami csodás volt akkor a tudós a tömeg előtt, még azon esetben is, midőn semmi köze sem volt a tudósnak sem az astrologiához, sem az alchymiához, sem a magiához. Egészen más közönsége van ma egy tudományos írónak az európai társadalomban.

A szorosan vett szaktudósok közt egyfelől és az elemi ismeretekre szorítkozó nagy tömeg közt ott áll ma a többé-kevésbé alapos készültségű, de jórészt általános műveltség-gel bírók, jórészt ezenfölül még nem megvetendő irodalmi ízléssel is bírók különböző kulturális fokozatú, hatalmas nagy középrétege. Ez képezi ma Európaszerte az úgynevezett tágabb értelemben vett művelt közönséget; és ha nem is lehet jogosult tudományos bírálója ezen hatalmas nagy kulturális középréteg a tudomány munkásai szorosan szaktudományos működésének: azért mégis ez a művelt közönség az, a melynek fölfogása, hajlamai, ízlése, szokásai, kedvtelései, vagy előítéletei nyomják rá egy-egy állam társadalmára a tudománytisztelő, vagy pedig a tudományócsárló színezetet. Igen, épen azért, mert a gondolatszabadság alapján joggal igényt formálhat ma már az államban bárki is, végzett legyen bármennyire fölületes, vagy töredékes tanfolyamot, — épen ezért lehámlott századunkban a társadalom nagy tömegének szeméről is már végleg, egyszer-mindenkorra az a hályog, a mely a múlt századok folyamán nem engedé neki másképp látni a tudomány bűvárait, mint a mystikusnak, a csodásnak kódében, esetleg akár az eszelősségnek képében.

Ezen nagy kulturális középréteget, a mely egész életén át majd az általános emberi haladásvágynak, majd a hazafias ismeretterjesztésnek és tudásvágynak önképző tanfolyamát végzi észrevétlenül, öntudatlanul is, ezen nagy kulturális középrétegnek észjárására nem a szaktudomány van legnagyobb befolyással, hanem az ismeretterjesztő közhasznú olvasmányok, a szépirodalom és mindenek fölött a napi sajtó.

És a napi sajtó épen nem tartja Európa minden államában föladatának még ma kivétel nélkül oda dolgozni, hogy a tudományos erők az államban úgy, mint a társadalomban, az emberiség és a haza javára mentől intensivebb mértékben, és mentől szélesebb alapon érvényesülhessenek. Vannak nem-

zeti társadalmak, a melyeknél a napi sajtó jó nagyrészenek viselkedése nemhogy csillapítaná a közönség félművelt részének hagyományos eszközökkel szítogatott ellenszenvét a tudomány munkásai iránt, de még szítogatja, tüzeli azt — adván a közönség szájába oly jelszókat, a melyek, ha megtestesülhetnének, alapjában lehetetlenné tennének jövőre a modern társadalomban minden további, magasabb elméleti czélokra törekvő búvárkodást.

Ezen ledér, vagy legalább sajnálatra méltó meggondolatlanságból eredő üzemek teszik még ma szükségessé, hogy az állam tartsa ugyan csorbitatlanul tiszteletben a minden tudományos haladás alapföltételét, a gondolatszabadságot, de ne kövesse a »Laissez aller« politikáját a tudományos erők állami és társadalmi érvényesülhetésének kérdésében. Három-négyszáz év múlva mosolyogni fognak ugyan a tudomány föl-kentjei fölöttünk, hogy a tudomány iránti tisztelet nagy haladásának fényes bizonyítékául hozzuk föl ma, a XIX. század utolsó évtizedében a tudomány kitünőségeinek fölvételét a törvényhozó testek felsőházaiba, és hogy a szerint vagyunk hajlandók osztályozgatni az egyes államok társadalmának tudománytiszteletét, 'a mint az illető államokban nagykereszttel, középkereszttel vagy csakis kiskereszttel tüntetik-e ki a nemzet legkimagaslóbb tudományos tekintélyeit: három-négyszáz év múlva minden valószínűség szerint mosolyogni fognak e miatt fölöttünk majd az akkori tudomány legkomolyabb munkásai is.

Ámde, ha minmagunk is átérezzük azon igazságot, a melyet a tudomány munkásai átéreztek a multban is mindenha, hogy t. i. a legnagyobb siker, melyet a tudomány embere elérhet, azon minden földi salaktól ment csöndes öröm, a melyet érez az, a ki tapasztalhatja, hogy az igazság kutatásában hatással lehet legtanúltabb, legműveltebb kortársainak gondolkodására és hozzájárulhat az emberi ismeretkör és eszmekör határainak egy vagy más ponton kitágításához: érezzük másfelől azon nehézségeket is, a melyekkel a mí korunkban még az ily czélokra törekvő tudományos munkásoknak küzdeniök kell a társadalomban; küzdeniök kell jórészt csak azért, mert a tudományt, mint önzelt, csakis magok a tudomány önfeláldozó munkásai tartják szem előtt.

Szerencsés az a társadalom, a melyben az államhatalom culturpolitikája lehetetlenné teszi a félműveltség szövethézését a hagyományos előítéletekkel, és saját maga — a társadalom — hárítja el az útból azon akadályokat, a melyek mesterségesen szítogatott ellentétekből szövődnek az elméleti tudományos erők társadalmi érvényesülhetése elé; de a hol erre maga a társadalom még nem képes, ott a társadalomnak úgy emberi, mint hazafias érdekei azt követelik, hogy az államhatalom támogassa a tudományt oly irányban, mint ezt az államhatalom a XIX. század folyamában tényleg meg is tette Európa legelőrehaladottabb culturállamaiban, természetesen a gondolatszabadságnak teljes tiszteletben tartásával. És ez egyúttal a különbség pl. a jelenlegi franczia vagy olasz állam culturpolitikája, meg azon egyoldalú udvari pártfogolás között, a melyben a XVII. század második felében, sőt még a XVIII. század első évtizedében is oly tüntetőleg részeltette egy-egy uralkodó, pl. XIV. Lajos — a szellemvilág munkásait.

Az emberiség halad, most rohamosabb léptekkel halad előre, mint a történelem évlőinek emlékezetén belül valaha, és ezt elsősorban a tudománynak köszönheti; az állam tehát csak az emberiség nagy érdekeit szolgálja, és a mennyiben a haza valódi érdekei soha, sehol összeütközésbe nem szabad, hogy jöjjenek az emberiség érdekeivel, — az állam egyúttal a haza életerejét fokozza, ha nem mond többé le a tudomány érdekeinek rendszeresen következetes előmozdításáról, sem semmiféle hagyományos velleitás, sem pedig holmi félművelt szabadosság meggondolatlan mercantilismusának kedvéért.¹⁾

¹⁾ Ezen értekezésem keretében nem terjeszkedhettem ki tüzetesen a mi hazai viszonyainkra; ezekről külön értekezésben fogok szólni, a mely alkalommal azután a hazai tudományosság jelesei állami és társadalmi érvényesülhetésének nemcsak akadályait, de az ezirányban legújabbán tett legfelsőbb, törvényhozási, kormányzati és társadalmi kezdeményezéseket és intézkedéseket is körülményesebben méltatandom.